

Fredløs.

Betydningen af denne Straf og Tvang
i de sidste Aarhundreder af dens Bestaaen.

AF

JOHANNES STEENSTRUP

Oversigt over Indholdet.

Indledning. S. 395. — I. Samfundets indirekte Tvangsmidler. S. 396. — II. Nogle Retsvirkninger af Mandhelgs Tab og af Fredløshed. S. 402. — III. Fredkøb og Fredebrev — hvad der deraf kan udledes om Samfundstilstande og Kongemagt. S. 412. — IV. Manglerne ved de indirekte Tvangsmidler og Regeringens Bestræbelser for at afhjælpe dem. S. 419. — V. Var der efter Reformationen en stigende Strængthed i Straffebudene og i Anvendelsen af dem? S. 429. — VI. De ved Enevældens Indførelse og ved Danske Lov indtraadte Forandringer. S. 440.

DET Spørgsmaal, som den efterfølgende Undersøgelse stræber mod at belyse, vil bedst forstaas ved som en Indledning at berette om en Tildragelse i vore to første oldenborgske Kongers Regeringstid, som har voldet megen Forundring, og af hvilken man hidtil ikke har kunnet give en rimelig Forklaring.

Adelsmanden og Ridderen Ludvig Nielsen hørte til Rosenkrantzernes mægtige Slægt, hans Moder var en Rantzau; lige siden Kong Christians Tronbestigelse indtog han høje Stillingen i Landet; han var Lensmand paa Riberhus (allerede 1454), Medlem af Rigsraadet og benyttet ved vigtige politiske Forhandlinger (til Ex. med Svenskerne i Halmstad 1468). I Aaret 1486 fremsatte han en Klage over, at hans Pantelen Ribe i sin

Tid var bleven ham frataget, og herpaa svarede Kong Hans: »Ludvig Nielsen har i 32 Aar været min Faders og min fredløse Mand.« Kongen beviste dette ved at fremlægge et Tingsvidne fra Slux Herred om at Ludvig Nielsen, uden at Dom først var erhvervet, havde bastet, bundet, støkket og blokket Peder Eriksen og voldført ham over mange Bymarker, hvorfor han var tildømt at bøde mod Bonden og Kongen. Rettertinget havde stadfæstet denne Dom, men Ludvig Nielsen efterkom den ikke, tværtimod »straffede« han Dommen overfor det menige Folk paa et Møde i Horsens, han synes altsaa at have gjort Indsigelse mod Afgørelsen paa et almindeligere Møde, Stormændene søgte at faa et Forlig i Stand, og dette lykkedes paa et Møde i København 1486. I Stedet for det tabte Pantelen skulde Ludvig Nielsen have to Herreder i Vardesyssel for Livstid uden al Tynge; Kong Hans tilsagde Hr. Ludvig Venskab og at den tidligere Strid helt skulde være glemt¹.

Det synes helt gaadefuldt, at Regeringen manglede Midler og Kraft til at faa en Dom efterkommet, ligesom ogsaa, at en fredløs Mand kunde vedblive at være virksom i Statens Tjeneste. Man opfordres ved denne Tildragelse til at undersøge, i hvilket Omfang Øvrigheden paa de Tider havde Magt til at paatale Forbrydelser og besad Evne til at faa en fældet Dom adlydt.

I. Samfundets indirekte Tvangsmidler.

Ved at gaa hundrede Aar frem i Tiden — de følgende Undersøgelser have især Frederik II.s Tidsalder og den første Halv-

¹ Forliget er trykt i Danske Magazin 4 R. II 209 f. Jfr. iøvrigt Barner: Familien Rosenkrantz I 178 f. Will. Christensen i Biogr. Lexikon XIV 258. — Med Hensyn til det brugte Udtryk »straffe« bemærkes, at det jævnlig anvendes om at appellere til Underkendelse. Repertorium Diplomaticum Nr. 1536 (1462): et Tingsvidne fra Nørre Herred, som Nis Skegh straffede paa Langelands Landsting . . . Tingsvidne, som N. S. gav Straf paa Landstinget. Danmarks Rigens Ret: vil straffe den samme Ret og skyde sig for en højere Dommer . . . straffer han ikke Retten strax, men bier . . . Danske Mag. 3. R. I 183.

del af Christian IV.s Regeringstid for Øje — vil man ikke blot træffe tilsvarende Exempler paa, at de til Tab af Fred dømte lade Dommen uanset, men at dette endog forekommer hyppigt. Ligeledes vækker det Forundring at se, af hvilke Grunde man da dømmes fredløs. Der maa være foregaaet en fuldstændig Forandring i Opfattelsen af »Fredløshedens« Begreb, den maa have faaet langt større Vidder end den havde efter Provinslovene, da den dog væsentlig var en Straf overfor Forbrydere og Samfundsfjender.

Ved at undersøge, hvem der betaler Fredkøb til Kongen, hvorved Ens Fred vindes tilbage, de Fredebreve, som Kongen udstedte derom, og de Opreisningsbreve, hvorved Kongen fornyer en Frist, som man i Retsforfølgningen har oversiddet, eller hvorved han gengiver tabt Ære, vil man faa Indblik i den skete Forandring. Dernæst ses Aarsagerne til Fredløsheden jævnlig ikke at være af, hvad vi nu kalde, kriminel Natur, men derimod Gæld, Restance med Regnskab, Vægtring ved at fraflytte uagtet Opsigelse, og lignende.

Med hvilken Ro fredløse ofte tage den Dom, der var overgaaet dem, vil fremgaa af, at de først længe efter søge om atter at blive gjorte til »gilde Mænd og gæve«. Saaledes naar en Mand søger Oprejsning, der for 7 Aar siden var gjort fredløs (1561), eller dette var hændt en Mand for rum Tid siden (1612), for nogle Aar tilbage i hans umyndige Aar (1625), for nogen Tid siden (1625), for nogle Aar siden (1627)¹. En Borger i Grenaa faar Lov til at føre Vidner om, at det var for et Vaadesdrab, at hans Søn for 11 Aar siden blev fredløs². En Bonde kom for Skade for 28 Aar siden at slaa en anden Bonde ihjel — denne havde dog i langsommelig Tid ligget, inden han døde — men for denne Sag var Drabsmanden af Sandemænd svoren fredløs; paa gode Mænds Forbøn og efter at have stillet den dødes Frænder tilfreds, faar han af Kongen sin Fred igen³. Jævnlig vil det ikke være de egentlige Gerningsmænd, der faa deres

¹ Kancelliets Brevbøger (for de angivne Aar) S. 5, 457, 308, 524, 56 f.

² Brevb. 26. Okt. 1620, S. 930.

³ Brevb. 2. Juni 1626 S. 699.

Fred tilbage, men derimod dem, der var medtagne af Sandemændene eller de andre sværgende som skyldige, fordi de var i Drabsmandens Følge eller mulig endog blot nærværende ved Gerningen og til Ex. havde deltaget i et Slagsmaal, som havde et Drab til Følge. Naar det saa senere mærkedes, at Dommen blev benyttet imod dem og til Ex. anvendtes til Angreb paa deres Ære og Lempe, fandt de sig nødsagede til at faa denne Plet udvisket¹. Som Regel var det ikke Klagemaalets eller Processens egentlige Emne (»Hovedsagen«, som man sagde), der direkte førte til Fredløshed, derimod den sagsøgte Trods overfor den faldne Dom ved ikke at efterkomme den, eller hans manglende Evne til at kunne gøre det.

Bag hele denne Ordning mærke vi som sidste Princip den gamle Retsopfattelse, at Øvrigheden skulde saa lidt som mulig direkte hjælpe til Opretholdelse af Freden i Samfundet. Det var den enkelte Borgers Sag at paatale de Retsbrud, der blev begaaet mod ham, og kun ved større, alvorlige Misgerninger eller ved Handlinger, der truede det hele Samfund, greb Øvrigheden ind. Endvidere var Samfundet i sin Ordning præget af en Skyhed for direkte at skaffe Borgeren Fyldestgørelse for økonomiske Krav paa Andenmand ved at fratage denne Ejendele, og ganske særlig Jord; højst kunde der tildeles Kreditor den stærkt begrænsede Ret til at tage Nam, nemlig at han i Skjul udenfor Debtors Gaard bemægtigede sig Kvæg eller andet ham tilhørende. Derimod søgte man at tvinge Skyldneren til at efterkomme Fordringen ved at fratage ham hans Mandhelg eller hans Fred.

Den, som mistede sin Mandhelg, eller blev fordelt, ifaldt

¹ Se et karakteristisk Exempel i Kancelliets Brevbøger 12. April 1595 (S. 437): Paa et Marked i Odense var der paa Gaden mellem Boderne opstaaet Tumult og Parlament. En Del Svende inde i Boderne blev beskyldte for at have blandet sig i Overfaldet, men paa Tinget godtgjorde de, at de var helt uskyldige; kun om en enkelt Svend mentes det, at han havde slaet med en Alen, medens han, der var uforfaren i Loven, paastod, at han aldeles ikke havde deltaget i Tumulten. Han blev gjort fredløs. Da han nu mærkede, hvordan han vilde miste Ære og Lempe, henvendte han sig til Regeringen, og denne befalede, at Forfølgningen mod ham skulde falde.

en Bøde paa 3 Mark, og han var nu ubeskyttet overfor Domhaveren, der kunde give ham Prygl eller endog saare ham, dog ikke saaledes at han fik blivende Skade deraf (blev »Krykke-mand«). Han mistede endvidere sin retslige Handleevne og kunde ikke optræde paa Tinge, hvilket i Middelalderens sidste Del blev en Hovedvirkning, efter at man var kommen bort fra de nævnte korporlige Midler. Udenfor Herredet havde Tabet af Mandhelg dog ingen Betydning, men man kunde forfølge Sagen videre til Landstinget, hvorefter Retsvirkningerne strakte sig til hele Landsdelen.

Fordeling var i Tidernes Løb blevet en almindelig fulgt Vej ved Inddrivning af mindre og uomtvistelige Krav. Dens egentlige Væsen var at faa slaaet fast, at indstævnte var bleven manet om at betale og at han, efter at være stævnet tre Gange til Tinge uden at tage til Genmæle, havde erkendt, at Kravet var berettiget. Kreditor kunde da ved Dom faa ham fordelt, men i Praxis var Dom end ikke nødvendig; Kreditor kunde faa Tingets Vidnesbyrd om, at Stævningen var foregaaet og havde vist sig forgæves (Delsvidne)¹, hvorefter den juridiske Inhabilitet indtraadte; Kreditor kunde eventuelt gaa videre og faa Udlæg med Rettens Hjælp².

¹ V. A. Secher: Om Vitterligheden i den ældre danske Proces S. 16, nævner ogsaa: Delsbrev, Fordelsvidne, Fordelsbrev, Lovsøgelsebrev. — Om Fordeling se iøvrigt H. Matzen: Den danske Retshistorie, Proces S. 150 ff. Jeg fremsætter i min Afhandling i enkelte Punkter en Tolkning eller Opfattelse, der afviger fra hvad Matzen i sin Retshistorie har udtalt, men i sin Helhed bygger min Undersøgelse paa, hvad denne ihærdige Forsker har tilvejebragt i sit righoldige, ved skarp Kritik og omfattende Synsmaader værdifulde Værk.

² Den Tvang, der fremkommer ved, at Boderne for hver oversiddet Frist forøges (altsaa i Lighed med »under daglig Mulkt«), anvendtes ikke i den almindelige Proces, men var dog kendt paa flere Omraader. Saaledes skulde der betales en Bøde for hver Nat, den fredløse blev huset. I Lovregler fra Valdemar Sejrs Sønners Tid bestemmes, at den, der sidder en Dom om Mandhelgs Tab overhørig, skal betale for hver forløbet Frist af 5 Dage 3 Mark til Sagsøgeren og 3 Mark til Kongens Foged (Geh. Arch. Aarsb. V S. 10 art. 3, S. 14 art. 10). Efter Laalands Vilkaar var det Regel ved Fordeling, at man efter første oversiddede Lovdag forbrød 1 Mark, efter anden 2 Mark, efter tredje 3 Mark, saa kunde man paa Landstinget faa den sag-

Fredløshed havde en langt alvorligere Karakter, med Virkninger ud mod alle Sider. Den dømte var nu retsløs overfor alle og ikke blot overfor Domhaveren. Ingen maatte huse ham, Domhaveren kunde dræbe ham — dette udtaltes endnu paa Christian II.s Tid — oprindelig havde vel enhver ustraffet kunnet tage ham af Dage, men i det 16. Aarhundrede var det vel kun tilladt overfor vitterlige Forbrydere.

I de hyppigste Tilfælde var det ikke netop den skyldiges Handling eller Undladelse, der umiddelbart paadrog ham Fredløshed. Efter Lovene kunde en idømt Bøde, der ikke inden 6 Uger blev betalt, gøre den fældede Mand fredløs.

Der er klartest Hjemmel for dette med Hensyn til Bøder paa 40 Mark. Allerede Erik Klippings berømte Forordning af 1284 art. 8 (med Overskrift: Vorder Mand fældt til 40 Mark) udtaler: »Naar Mand vorder fældt til 40 Mark eller til nogen andre Sager, som han bør at rette for, saasom naar han prygl Mand eller saarer eller for Afhug eller naar han røver eller stjæler, da skal han, efter at han er lovfældt til Tinge, have 6 Ugers Frist til enten at bøde eller at finde fuld Borgen for sig. Bøder han ikke inden 6 Uger, da skal han fare som andre fredløse Mænd¹.«

Da Kapitlet saavel i sin Overskrift som i sin Indledning saa bestemt stiller i Spidsen Bøder paa en Højde af 40 Mark, maa Reglen vel gælde alle disse Bøder, selv om de ere faldne i en „civil“ Sag. De derefter nævnte kriminelle Sager ere Forbrydelser af alvorlig Natur; dog er Artiklen gaaet saa langt ned som til Straffen for Prygl eller for et mindre betydeligt Saar, for hvilke

sogte paalagt yderligere 3 Lovdage, der hver Gang havde en Bøde paa 3 Mark til Følge. Omsider kunde man henvende sig til Landsdommeren, der udnævnte Dannemænd til at udvurdere af Boet (Geh. Arch. Aarsb. V 62). For Rigens Ret bestemte Frederik I, at der for hver Gang en Frist af 6 Uger blev oversiddet, skulde ydes 40 Mark til Kongen, 40 Mark til Sagvolderen (1530, Frederik I.s Registranter, ved Erslev og Mollerup, 264 f., Rosenvinge: Domme II S. XIII). Naar Mindremand eller ond Kone overskælder nogen med ærerørige Ord, skal de betale hver Midsommer 3 Mark, indtil de retter for sig; udebliver denne Bøde, skal der for hver oversiddet Frist bødes 43 Mark (Christian IV.s Birkeret 1623 art. 22, Secher IV 74).

¹ Frdg. for Nørrejylland, Geh. Arch. Aarsb. V 28.

Bøden var 3 Mark eller 6 Mark¹. Der er os overleveret en anden, noget afvigende Affattelse af den samme Forordning, hvor Bødens Højde i den omhandlede Regel er sat til 3 Mark eller mere².

Hovedreglen var dog den, som ogsaa findes i flere senere Lovkilder, at kun en Undladelse af at betale 40 Mark Bøden lod Fredløshed indtræde. Imidlertid gentager den københavnske Reces af 1547 art. 13 Ordlyden³ af Artiklen fra 1284, saaledes at der stadig kunde være Tvivl om, hvor lav Bøden kunde være, og dog have den Virkning at gøre fredløs.

Indenfor Rigets østligste Landsdel er der ikke Tvivl om, at selv den lave Bøde kunde have Fredløshed til Følge. I flere Bestemmelser i Skaanske Lov er det udtalt, at allerede den, der er dømt til Tabet af Mandhelg, har mistet sin Fred.

Hvad Landskaberne udenfor Skaane angaar, forekommer det mig at enkelte Retshistorikere ikke ret have været opmærksomme paa, hvor bestemt Lovene og i det Hele ogsaa den senere Praxis have stræbt efter ikke at anvende Tab af Fred paa den ved Fordeling mistede Handleevne. Valdemars Sjæll. Lov III 13 (S. 62) udtaler saaledes, at den, hvis Mandhelg er taget, har Dags og Nats Rum til at fly: oc men faræ sithen til næstæ landz thing atær oc takæ hans frith thæræ, ey foræ thy at men mughæ ey hans frith væl förræ takæ, thær hans manhælgh ær ey takæn æftær daghs rum oc nat, num thæræ foræ at han ma sic sithæn verræ flælæ oc hvar man vet, at hans frith ær takin, oc hvar scal bötæ foræ thær sithæn ær mæth hanum. Loven forkaster saaledes en formodet Antagelse om, at Mandhelg nødvendig skulde fratages ham, inden han gjordes fredløs paa Landstinget, og den bruger Ordet frith kun om det paa Landstinget tabte. Tolkningen af dette Lovsted i Stemanns Retsh. S. 619 og hos Secher: Vitterligh. S. 159 er derfor næppe rigtig.

Lovstedet fortsætter videre: æn han ma ey utæn hæræth varthæ takin for manhælgh, thys enæ [d. e. men alene naar] han

¹ Jydske Lov III 30, 32, Eriks Sj. Lov II 44. Stemann: Retshistorie 664, Matzen: Retsh., Strafferet 108 f., 113.

² Geh. Arch. Aarsb. V 30.

³ Rosenvinge: Gamle danske Love V 222: vorder nogen Mand fældt til 40 Marks Sag, der ei haver fuldt ved at hætte, eller anden Sag, som ham bør at bøde for osv.

mistær sin frith. Her siges »Fred« altsaa alene tabt paa Landstinget (Matzen: Rh., Proces S. 140 er derfor næppe rigtig).

Endvidere udtaler Secher: Vitterligh. S. 159, at »i Eriks Sj. Lov III 30 »takæ hans frith« er brugt enstydigt med »sökia til manhælgh«. Her er Tale om den, der hos Slægten indkræver Bidrag til pligtig Mandebod; hvis han mødes af et Afslag hos den Slægtning, der staar nærmest i Rækken, maa han tage hans »Fred«; vil han gaa videre blandt Frænderne, kan han søge endnu to Mænd til Mandhelg, men videre i Rækken maa han ikke gaa (thaa han æn tva men at sökia til man hælgh oc sithæn havær han ey længær æftær at faræ). Her har dog vist Loven gjort en Forskel mellem Leddene i Rækken; af den, der efter den egentlig pligtige (Nr. 1) staar nærmest (Nr. 2), maa man tage Fredløshed, og til Nr. 3 og Nr. 4 kan han ogsaa henvende sig, men kun gaa til Tab af deres Mandhelg (i Rosenvinges Oversættelse derfor »Fredsforbrydelse« urigtig, II 257.)

Rosenvinge: Love II 362 f., lader i Eriks. Sj. L. II 51 »manhælgh takæ« svare til »frithløs væræ« i k. 50, men k. 50 omhandler 40 Mark Sager paa Landsting, k. 51 omhandler den, der forgæves har søgt Fyldestgørelse paa Herredsting.

II. Nogle Retsvirkninger af Mandhelgs Tab og af Fredløshed.

Der vil være Grund til nærmere at undersøge, i hvor vidt et Omfang de Retsvirkninger, der i Provinslovene vare knyttede til det mere begrænsede Tab af Ret ved Berøvelsen af Mandhelg og det fuldkomne Ophør af Beskyttelse, som Fredløshed indeholdt, endnu bestod i den Tidsalder, som er Genstand for vor Betragtning.

Man har hævdet, at det allerede i Landslovene var forbudt at huse den fordelte eller mandhelgløse. Dette kan næppe være rigtigt. Der henvises til, at Jydske Lov forbyder, at nogen tager fældet Mand til Bryde, idet den lovfældte, eller endog den blot sigtede, ikke maatte flytte sit Bohave og ikke begive sig andensteds hen (»vitæ sik anstath burt«). Fremdeles udtaler Loven, at man ej maa tage lovfældt eller sigtet Mand i Gaard eller Fællig med sig; man vil kunne stævne den Bonde, han er

faret til, til Ansvar (II 68, 69). Men disse Bestemmelser have baade ved deres Ordlyd og ved den givne Begrundelse sikkert kun for Øje, at den fordelte indtræder i et nyt Forhold, som vil komme til at forrykke Domhaverens Stilling; de vende sig ikke mod noget allerede bestaaende Forhold som Bryde, Lejer eller lign¹.

Den fredløse skulde fly — dette var i ældre Tid lige saa nødvendigt for ham, dersom han vilde beholde sit Liv, som det var hans Pligt. Derfor lyde da ogsaa Bestemmelser i mange Love og utallige Domme: han skal fare som andre fredløse Mænd. Hvis Manddrab har fundet Sted, vilde den skyldige, ogsaa i en senere Tid, sædvanlig være flygtet umiddelbart efter Drabet, uden at afvente Sandemændenes mulig frikendende Udsagn, idet han lod Slægt og Venner indlede Forhandlinger med den dræbtes Slægt.

Den fredløse maatte man ikke huse, saaledes som det er sagt og gentaget i mange Lovbud, men atter her maa man spørge, om Meningen er, at man skal forjage en Fæster eller Lejer, der bliver gjort fredløs af Trediemand. Forbudet gaar dog vel snarest ud paa at man ikke maa give en flygtende Skjul eller Husly. For denne Forstaaelse taler, at *huse* i ældre Dansk netop særlig havde denne Betydning og endvidere at det jævnlig knyttedes sammen med *herbergere*². Vi ser da ogsaa Regeringen jævnlig tilskrive Lensmænd, andre Embedsmænd eller Herremænd om fredløse, de have i deres Tjeneste, uden at der rettes Bebrejdelser imod dem derfor; i det højeste kan det

¹ Der findes fra Ribe Exempler paa, at en Mand forbyder, at nogen huser en af ham paa Tinge »fordelt og lovforvunden Mand«, men dette behøver jo ikke at være mere end en Trusel (Kinch: Ribe II (1536—1660) 677). Dette Exempel er fra 1616; et lignende Exempel har man fra 1595. I samme By kan Byfogeden ses at forbyde, at man huser eller hæler bestemte Personer, der var lovforvundne, fordelte Mænd. Kinch bemærker hertil: »skont jeg ikke véd, om det nogensinde havde stor Virkning« (Jydske Samlinger VI 139).

² Jydske Lov II 27: »husæ [fredløs eller værge sig ved Ed, at han] hærbærghæth ham æi mæth allæ«. Flensborgs Stadsret 1284 art. 65 sætter en Bøde paa 3 Mark for den, som huser og herberger lovsøgt Mand (Thorsen S. 84).

paalægges dem at sætte Personen fast eller at staa inde for, at han bliver paa Stedet¹. Som det foran er paavist, ser vi de fredløse, naar de ikke netop forfulgtes for en kriminel Sag, forblive i uforstyrret Ro paa deres Bopæl². Efter at Skyldnere og slette Betalere er komne i Overtal mellem de fredløse, maa Befalingernes gamle Ordlyd ogsaa siges lidet passende, og den kommer til at lyde bl. a. saaledes: man maa ikke huse »Manddrabere og andre utilbørlige og udædiske Mennesker«.

Den Asylret overfor »Fredløs«, der i Middelalderen kunde være tillagt Kirker eller Gejstliges Boliger, var ophørt ved Reformationen³. Det var maaske Tanken om Bispernes beskyttende Kaabe i ældre Tid, men dog snarest en almindelig Retfærdighedsfølelse, der lod den gamle Biskop i Ribe Hans Laugesøn — Svigersøn af Hans Tausen og Svigerfader til Anders Sørensen Vedel — tage Stadsbud Thames Jensen i sin Beskyttelse; han var dømt til Fredløshed for Medskyld i Manddrab. Den stridbare Mourits Podebusk gjorde da ogsaa Paastand paa, at Bispen, der lod Thames bo i et af sine Huse, skulde dømmes til at betale 6 Mark for hver Nat, han havde hælet Thames, efter at Hr. Mogens havde forbudt nogen at huse ham. Ved Kongebrev fik Bispen Forfølgningen standset paa Grund af begaaede processuelle Fejl, og Thames kunde atter færdes paa Gaden. Den endelige Udgang af Sagen kende vi ikke⁴.

¹ Brevb. 1588 S. 52 f.; 1590 S. 419; 1626 S. 589.

² Matzen (Retsh., Strafferet 36) nævner som et af Exemplerne paa, hvorledes Lensmænd husede fredløse, aabent Brev 25. Juli 1560 (Brevb. S. 436). Lensmanden paa Hagenskov (Fyen) har forfulgt med Rettergang og Lovmaal Fru Margrete, Jost Urnes Efterleverske, for en fredløs Karl, som hun forholdt ham; for Kongens Skyld eftergiver han hende denne Sag. Efter Brevets hele Udtryksmaade, og da det er Kongen og Fruen, han viser en Begunstigelse, synes Karlens Pligt til at vende tilbage at bero paa et Tjenesteforhold og at have helt privatretlig Karakter.

³ Danmarks Rigens Ret art. 37 (Danske Mag. 3. R. I 192) bringer underligt nok gamle katolske Tider i Erindring: selv i Kongens og Ærkebispens Gaard maa man søge efter undvigt Tyende. Kilden er Skaanske Lov VI 12, smlgn. Eriks Sj. L. III 18. Jfr. Landstingsdom 1586 (Danske Mag. I. c. 216 f.).

⁴ Kinch i Jydske Saml. 1. R. III 186 ff. (1592—93).

Langt senere skulde dog en Asylret opstaa paany, nemlig paa de Tider da økonomiske Hensyn til Landets Flor maatte lade Regeringen lukke Øjet for de Moralbud, som den ellers idelig og strængt foreholdt Undersaatterne. Christian IV maatte have Mandskab til de Fartøjer, som det ostindiske Kompagni under hans Beskyttelse sendte til Asien, derfor lod han kundgøre, at han opgav enhver Tiltale mod dem, der for Forseelser var undvigte fra hans Riger, saafremt de vilde tage Tjeneste i disse Skibe, hermed dog ikke ment de som for Hor, Mord eller Gudsbespottelse var borttrømte¹. Frederik III maatte sørge for, at den nylig anlagte Frederiksodde hurtigt fik et betydeligt Antal Indbyggere. De første Privilegier lød paa, at Byen kunde rumme Jøder og desuden Christne, der »ej saa lige var af den augsburgske Konfession«, desuden skulde alle for et mindre Antal Aar ikke kunne molesteres af Kreditorer. De endelige Privilegier for Fredericia af 1682 kom til at lyde paa 10 Aars Frihed for Krav af Rykkere, ja at Byen uhindret kunde optage »de som have gjort Dødsslag eller anden Misgerning uden for vore Riger og Lande«².

Det er foran nævnt, at Retten til at angribe den fordelte eller mandhelgløse allerede i vore Provinslove var af stærkt begrænset Karakter³. I Løbet af Middelalderen har Praxis dog opgivet denne Anvendelse af Vold, men Christian II.s Landslov art. 115 omtaler den endnu som gældende Ret i Sjælland, og Kongen forbyder den⁴.

¹ Secher: Forordninger III 673, 5. Nov. 1621.

² Privil. 11. Marts 1682 art. 21, 22. Jfr. H. Matthiessen: Fredericia 1650—1760 S. 88 ff.

³ Secher: Vitterlighed 166 formoder, at allerede i 13. Aarh.s Begyndelse den Bestemmelse var bortfaldet, at man kunde angribe den mandhelgløses Person, men dette lader sig dog vel vanskeligt antage overfor de udtrykkelige Udtalelser i Landslovene.

⁴ Art. 115: sker og, at nogen bliver manhelgeløs her i Sjælland, da maa man frit slaa paa hannem saa meget dennem lyster, hvilket herefter ei mere saa ske skal (Rosenvinge: Love IV 56).

Bestemmelserne i Jydske Lov III 28 er af vore ældre Retshistorikere (Kofod Ancher: Saml. Skrifter II 605, Stemmann: Schleswigs Recht u. Ge-

For den fredløse var enhver Beskyttelse ophørt, og i alt Fald i Oldtiden kunde han dræbes ikke blot af Sagvolderen, men af enhver. Senere var der indtraadt en Forandring i Samfundets Opfattelse. Man havde fundet, at næst efter Slægten havde Øvrigheden den vigtige Opgave at paatale Overtrædelser af Samfundsfreden, og at det kunde være farligt at lægge Udførelsen af idømt Straf i Hvermands Haand.

Et Par Exempler paa Tidens og Domstolenes Opfattelse kan her anføres. Efter Befaling af den voldsomme Rigsraad Predbjørn Podebusk ihjelslog hans Tjenere en Borger i Ystad hjemme i hans egen Gaard, og da den dræbtes Søn nogle Aar derefter (1537) paatalte dette ved Rettertinget, blev der dømt, at Drabsmændene skulde være kvit og angerløse, da den dræbte for over 7 Aar siden var gjort fredløs — han havde altsaa haft god Tid til at rømme — »og blev fredløs i saa lang Tid . . . og derover slagen blev«¹. — To skaanske Bønder havde altfor ivrigt hjulpet Eftermaalsmændene, der paatalte et Mord, for hvilket Drabsmanden var bleven gjort fredløs; de havde ubetænksomt uden videre Dom og Proces henrettet ham, men de fik Fredebrev af Kongen².

richtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert S. 162) bleven forstaaet, som om man kunde dræbe den Mand, som man havde fordelt: dræpær ænnæn man then man thær han sotæ til manhælght, tha haldær han sin frith. Æn bæriær han ham, botæ ækki for. Den første Sætning vil med sine knappe Ord kun sige, at Domhaveren ikke nødvendig bliver fredløs for sit Hævndrab, medens han dog maa betale Mandebød derfor. Dette vil fremgaa af andre Artikler i Loven, hvor Sætningen findes i sin hele Udstrækning. Ved Manddrab paa særligt beskyttet Sted ifalder han en større Bøde, »of han haldær sin frith oc kumær han with bötær« (III 22). En Mand har indvilliget i at tage mod Mandebød, men hævner sig dog ved Drab; hvis han saa beholder sin Fred og kommer til Bod (haldær han sin frith oc land, oc kumær with bötær), skal han tilbagebetale den modtagne Mandebød og endda betale en ny (III 23).

¹ Rosenvinge: Domme II 45 f.

² Brevb. 1608, S. 739 f. — Nogle Bønder have mistet deres Fred for at have dræbt en fredløs Mand. En har allerede staaet sin Ret; det tillades Øvrigheden at tinge med de andre efter deres Formue og siden lade dem være utiltalte. Brev af 11. Marts 1619 S. 553. Jfr. ogsaa en Retssag fra 1548, Danske Mag. 4. R. II 97.

Det vil iøvrigt af den følgende Fremstilling ses, at Regeringen paa enkelte Omraader forlangte Domme, der gik ud paa Tab af Liv, afsagte eller stadfæstede af overordnede Domstole, og dernæst, at Regeringen i Tidernes Løb forbeholdt sig i talrige Sager at træffe den endelige Afgørelse af Straffens Art og Omfang.

I Oldtiden var Fredløshed mægtig til helt at udlette den dømtes økonomiske og juridiske Personlighed, men i Middelalderen og især dens senere Del var en saa omfattende Virkning ukendt. Fredløsheden virkede ikke paa den dømtes Formueforhold, medens derimod den Gerning, som havde foranlediget, at han dømtes fredløs, kunde medføre, at hans Boslod eller halve Boslod forbrødes til Kongen, eller til Kongen og den dræbtes Arvinger. Jord forbrødes dog kun, naar Avindskjold var ført mod Riget¹.

I Oldtidens Samfund var det en givet Ting, at den fredløse ikke kunde arve. Denne Regel var forlængst ophørt at gælde, men den Gerning, som affødte Fredløsheden, kunde endnu hindre den dømte i at have Arveret; den efter ham nærmeste i Slægten indtraadte som Arving i hans Sted. Derfor vil man oftere finde en for Manddrab dømt udelukket fra Arv i sin Slægt². En Fæsters Enke havde Ret til at beholde Fæstet, men denne Regel kunde ikke gælde den Hustru, som den fredløse og borttrømte Mand efterlod paa Gaarden; der er dog Exempler paa at den forladte Hustru, naar hun kunde efterkomme Forpligtelserne overfor sit Herskab, fik Tilladelse til at fortsætte Driften³.

Der staar tilbage at omtale Virkningerne overfor Kirken. Tabet af Mandhelg har vel ikke haft Betydning i denne Henseende. Dog ses det af en Skrivelse fra Regeringen 1592, at de sjællandske Præster havde været betænkelige ved at begrave mandhelgløse eller lovfordelte Personer. Regeringen lod derfor gennem Superintendenten udgaa en Befaling om, at alle, der

¹ Stemann: Retshistorie 610, H. Matzen: Rh., Strafferet 17.

² Brevb. 6. Juli 1584 S. 113, 11. Juni 1588 S. 23.

³ Brevb. 14. Juni 1626 S. 718 f.

var dømte i ærlig Sag, uhindret kunde begravnes, hvorimod de, som for ubekvemme og uærlige Sager var bleven mandhelgløs gjorde eller lovfordelte, ikke maatte begravnes, førend de havde stillet Sagvolderen tilfreds¹.

I denne Sag har dog Regeringen senere² helt skiftet Standpunkt, som det ses af Forordningen om Rigens Ret og Dele 1621 art. 36: »ved Rigens Forfølgning, Rømning eller andet Fredløsmaal maa ingen hindres sin Begravelse og Jordefærd, anseendes, at end Fredløsemaal, som af halsløse Gerninger rejser, ikke videre end til Døden kan forstaas sig at strække«³. Her er sikkert benyttet altfor vide Udtryk; det kan ikke antages, at alle fredløse uhindret kunde lægges i Jorden, men der peges paa, at selv i Tilfælde af halsløs Gerning har en Begravelse kunnet blive tilladt.

Den mandhelgløse maa ikke hindres i at nyde Nadveren, men den fredløse kan det kun tilstedes i yderste Nød⁴.

Indenfor den gejstlige Stand gjaldt der dog i de her nævnte Henseender strængere Regler; man vilde holde enhver Plet paa Standen borte. Paa Roeskilde Landemode 1564 blev det saaledes bestemt, at ingen paa Tinge fordelt Præst maatte gøre Tjeneste, førend han havde faaet sin Mandhelg igen og havde forhandlet med Stiftets Lensmand og Bispen. Det blev indskærpet Præsterne, at de maatte stræbe efter ikke at blive fordelt; man skulde søge Bistand hos de nævnte Embedsmænd, for at ikke Præstestanden skulde komme i Foragt⁵.

Til Slutning skal her gøres Rede for, over hvilke geografiske eller territoriale Omraader de to her behandlede Tvangsmidler udstrakte deres Virkninger, samt fra hvilket Tidspunkt disse begyndte.

¹ Secher: Forordninger, 31. Mai 1592, S. 605.

² Aabent Brev 1585 til Helsingborg Len: ingen fredløs Manddraber maa stedes til Sakramentet eller begravnes i Kirkegaarden, førend han har af Ovrighed og Slægt sin fulde Tryghed. Forordn. II 415, Brevb. 1585 S. 388.

³ Secher: Forordninger III 698, 10. Dec. 1621.

⁴ Roeskilde Landemode 1605. Ny Kirkeh. Saml. V 55.

⁵ Ny Kirkeh. Saml. II 481.

Tabet af Mandhelg havde kun Virkninger indenfor Herredet, men de kom til at strække sig ud over hele Provinsen, naar Landstinget havde stadfæstet Kendelsen. En Dom til Fredløshed havde strax Gyldighed for hele Landsdelen, og den har formentlig ved Middelalderens Slutning haft Gyldighed for hele Riget. Den politiske Udvikling havde ført det med sig. Under Unionen mellem de nordiske Riger var det en staaende Bestemmelse i Statsakterne, at den, der var fredløs i et af Rigerne, skulde ogsaa være det i de andre¹. Dette Forhold maatte bidrage til, at man ogsaa indenfor Danmark søgte at udslette de Grænser, som fra gammel Tid skilte Riget i forskellige Retsomraader. Paa samme Maade maatte den Gensidighed, som havde udviklet sig mellem det danske Kongerige og Fyrstendømmerne, komme til at virke². Indenfor Næringslivet, særlig i Købstæderne, maatte man ogsaa se Nyttens af en saadan Ordning. Borgmestrene i Viborg kundgjorde 1455, at den, som Sandemænd i deres By svor Tog over for 40 Mark Sager, og som ikke inden 6 Uger betalte Bøden, var fredløs over hele Riget, og ikke behøver det »ydermere at kendes enten til Landsting eller andensteds, uden man vil«³. I det Privilegium, som Christian I gav Svendborg 1477 fastsættes,⁴ at hvo, som vorder fredløs efter Byens Privilegier og Stadsbog, skal være fredløs over alt Danmark, og en tilsvarende Bestemmelse, givet efter Rigsraadets Raad, findes i den samtidige Bekræftelse af Odense Stadsret⁵. Men Konge og Rigsraad havde da ogsaa tidligere arbejdet paa at komme bort fra de ved de gamle Retsomraader satte Grænser, idet det forordnedes, at en fredløs kunde paa-

¹ Unionsakterne 1397 art. 6, 1436, 1438, 1483 art. 42 (Geh. Arch. Aarsb. II 29 f., 38, 39, 54).

² Reces 1537 art. 7 (Rosenvinge IV 177): hvilke som ere fredløs gjort for Manddrab og have Gerningen gjort udi vore Fyrstendømme, de skulle ei heller huses, hæles eller have nogen Plads her udi Riget.

³ Diplom. Viberg. S. 341. Repert. Dipl. 2. R. Nr. 507 (29. Juli 1455). Allerede i Ribe Stadsret 1269 art. 16 var den for halsløs Gerning fredløse erklæret fredløs over alt (Rosenvinge: Love IV 228).

⁴ Repert. Dipl. 2. R. Nr. 3996 (26. Febr. 1477).

⁵ Rosenvinge: Love V 209. Art. 25.

gribes overalt hvor han fandtes (dog med Forbehold af Kirkens Asylret)¹.

Det er foran belyst, at en Fordeling ikke behøver at slutte med en Dom, den kunde træde i Kraft allerede ved en Undladelse af at møde paa Tinge eller ved at betale, hvorom et Delsvidne udstedtes. Man vil kunne forstaa, at denne Formløshed maatte gøre Forretningslivet megen Besvær. Hvorledes kunde man faa Klarhed om, hvem der var fordelt og som man altsaa ikke maatte indlade sig i Retshandler med eller hvis Vidnesbyrd og Eder vare værdiløse. Det blev nogle Gange befalet, at Delsbreve aarlig skulde tinglæses for at forblive i Kraft², men de fordelte kunde være utallige, der er Exempler paa, at en Købmand lod i en enkelt Retskreds ved samme Sag Snese af Personer fordele; paa Randers Byting Snapsmandag 1589 fordeltes af en enkelt Mand 151 Bønder.³

Overfor de fredløse var der lignende vanskelige Forhold.

Det er rigtigt, naar det udtales, at Fredløshed altid forudsætter en Dom⁴, men der er Mulighed for, at den fredløse Tilstand indtræder som Følge af, at en ved Dommen idømt Bøde ikke bliver betalt, og da bliver Spørgsmaalet: skal det ved en ny Dom være fastslaaet, at denne Betingelse er tilstede?

Efter den Ordlyd, der er benyttet i forskellige Retskilder, synes en saadan Kendelse ikke nødvendig, det var tilstrækkeligt, at Domhaveren lyste, at nu var de 6 Uger gaaet, uden at hans Modpart betalte eller kom tilstede, og naar Fogeden og hans Omkreds paa Tinget bekræftede dette eller naar de ingen Indsigelse gjorde, indtraadte Fredløsheden. Denne Lysning

¹ Repert. Diplom. 2. R. Nr. 2206. (1466).

² 10. Sept. 1578 (Secher: Forordninger II 117) for Fyen: Delsbreve skulle aarlig læses paa Herredsting og Landsting for at forblive i Kraft, 1. Jan. 1583 (S. 326) lignende Bestemmelse for Sjælland. To Landstingsdomme for Jylland, se Secher: Vitterlighed 75, der iøvrigt udtaler, at han ikke har i Tingbøgerne truffet Exempler paa, at nogen lod Delsbreve tinglæse.

³ Secher I. c. 44.

⁴ Matzen: Rh., Strafferet 88.

kunde vistnok foregaa, uden at den fældede var bleven indkaldt til Tinget¹.

Saaledes udtaler Eriks Sj. L. II 50 i. f., at den til fjerde Ting stævnedes skal fæste Bøder eller sværge sig fri, »ællær han skal frithløs væræ . . . han skal frithløs var thæ ællær til rætæ standæ«. I den nylig nævnte Bestemmelse fra Viborg (1455) hedder det om den, der ikke betaler 40 Marks Bøden inden den satte Frist, »da er han fuldt fredløs over alt Riget«. — 1478 udtaler Landsdommeren i Viborg, efter at have taget nogle gode Mænd til sig, om Christiern Jensen, over hvem der er svoret Hærværk: da bør og er han fredløs². 1496 lod Oluf Madsen paa Sjælandsfar Landsting paa Hr. Henrik Krumediges Vegne Freden mæle af to Bønder »for Rømning ud af Aversie, som de tilforn for samme Sag til deres Mandhelg til Tybjergs Herredsting fordelte vare; hvad han med to Tinghøringe beviste, ligesom han med to Kaldsmænd beviste, at de var til Landsting kaldede³. — Man faar samme Indtryk af Reces 1547 art. 13: den, som er lovfældt til 40 Mark Sag, skal »enten bedre eller sætte Borgen; gør han hverken inden 6 Ugers Dag, da fare han som andre fredløse Mænd«.

En Paategning paa den tidligere Dom om, at Fredløsheden var indtraadt, eller et Vidnesbyrd af Tinget om det skete, er derefter bleven udstedt. Tre eller fire Gange om Aaret, naar der var størst Forsamling paa Tinget, skulde de fredløses Navne oplæses (Thord Degn art. 50)⁴.

Paa en mere dramatisk Maade gik man til Værks i Skaane. Ifølge Skaanske Lov VII 9 (And. Sun. VII 6) fik Klageren sin Tyv gjort fredløs paa Landstinget, hvad der indtraadte, naar

¹ Herimod kan ikke indvendes, at der kan paavises Tilfælde, da en Indstævning har fundet Sted, saaledes Repert. Dipl. 2. R. Nr. 4320 (1478), ikke heller at det paa Tinget skete leilighedsvis kan være kaldet en Dom.

² Repertor. Dipl. 2. R. Nr. 4320 (1478).

³ Danske Mag. 3. R. II 20.

⁴ I Københavns Stadsret 1294 art. 41, Erik af Pommerns art. 97 (Rosenvinge V 109, 242) var det paabudt, at flygtede Forbryderes Navne skulde optegnes i Stadens Bog.

Vaabnene klang under de forsamledes »Vaabentag«. Senere i Tiden var det her fast Skik, at man huggede Freden af den dømte, hvad Osterstøn Veile beskriver saaledes: efter at Sagen var paakendt paa Landstinget, bad Klageren Landsdommeren om Forlov til at maatte hugge Freden af den skyldige, og efter at saadant var bleven ham tilstedt, drog han sit Sværd og huggede i Bjælken paa Landstinget til et Tegn, at den skyldige var gjort fredløs¹.

Som foran sagt var en forud gaaet Dom nødvendig for at Fredløshed kunde ramme nogen, og herfra er det ingen Undtagelse, at Zigeunere paa Forhaand behandlede som fredløse². Kun i et eneste Tilfælde mistede Gerningsmanden sin Fred alene ved sin Handling. Den, som havde indvilliget i at forsone sig med Drabsmanden og alligevel dræbte ham eller blot saarede ham, blev paa Stedet fredløs³.

III. Fredkøb og Fredebrev — hvad der deraf kan udledes om Samfundstilstande og Kongemagt.

Fredkøb, den Bøde, hvormed den tabte Fred købtes tilbage, var en Afgift, som Kongemagten i Middelalderen nødigt gav fra sig. Den pegede saa bestemt hen paa den øverste Magt i Riget, der var lagt i Kongens Haand; ogsaa rent økonomisk set var den en Indtægtspost af Betydning. Man vil kun sjælden finde, at Nydelsen af denne Afgift indgik i de Privilegier, som Kongen tilstod de enkelte Stænder eller Institutioner. Kapitlet i Lund havde fra ældre Tid Ret til Fredkøbsbøden, ligesaa Esrom Kloster og Skovkloster ved Næstved. Først Christian II tildelte

¹ Glossarium Juridicum, Vaabentack.

² Smlgn. hermed Forordn. 28. Juni 1617 (III 506): Danske, som tjene i fremmede Skibe, fare som fredløse, miste Boslod, straffes som vore Mandaters Foragtere og fredløse.

³ Thord Degn art. 68: sit ex ipso facto pace privatus (S. 293), art. 26 (S. 256): wære strax fritlös man. Dette er vel allerede udtalt i Valdemar II.s Skaanske Forordning om Ættebod: hæfnær annar ofna bötær buthna, tha fare han frithlös (Geh. Arch. Aarsb. V 7).

i sin Haandfæstning Bisper, Domkirker og endvidere de adelige i og udenfor Rigsraadet Fredkøbet, 40 Mark Sager og hvad derunder er¹.

Opkrævning af Fredkøb kunde i en enkelt Landsdel være lagt under Tilsyn af en enkelt Mand, saaledes var gennem flere Aartier i det 15. Aarh. dette Hverv i Jylland betroet Otte Nielsen Rosenkrantz, derefter hans Søn; senere blev det overdraget til Landsdommeren i Viborg. Mærkeligt er, at det synes Otte Nielsen tilladt at gengive Borgere og Bønder Fred, idet Kongen kun forbeholder sig denne Ret for Adelsens Vedkommende²; i Breve til Erik Ottesen nævnes dette Forbehold ikke, men det er muligvis underforstaaet, idet Kongen jo havde et vist Tilsyn med Adelsens Vandel og Optræden.

Fredkøbet var fra gammel Tid i Sjælland en fast Sum, nemlig 6 Mark Penge eller 4 Mark Sølv³. Ved Christian II.s Haandfæstning fastsættes for Jyllands Vedkommende Fredkøb i Tilfælde af Mandsslet til 10 lødige Mark, medens det for Hærværk og andre fredløse Maal var 5 Mark. Men dette gjaldt kun for Borger og Bonde; Adelen havde henvendt sig til Kongen om, at dens Fredkøb overalt i Riget maatte blive en fast Sum⁴, men derpaa vilde Kongen ikke gaa ind undtagen i de Tilfælde, da Fredkøbet gjaldt ærlige Sager, og det sattes til 20 lødige Mark⁵.

¹ Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarhundrede S. 610.

² Repert. Dipl. 2. R. Nr. 23 (7. April 1451). Christensen l. c. 617 f. Landsdommerne skulde foruden Fredkøbet indkræve Betalingen for de for lovfældte Mænd udfærdigede Opreisningsbreve. Danske Magazin 4. R. I 291, 298, 347 (1547—48).

³ Eriks Sj. Lov III 46. I Vald. Sj. Lov II 1 er Fredkøbet 3 Mark Sølv.

⁴ I Adelsens Henvendelse til Kongen udtales det: hidtil var det hændt, at naar en adelig kom for Skade at slaa en Mand ihjel, fri eller ufri, eller nogen Fredløsmaal gjordes, mistede han Arv og Eje eller maatte rømme Riget. Allen: De tre nordiske Rigers Historie II 586.

⁵ Haandf. 1513 art. 48, 1523 art. 54 (Geh. Arch. Aarsb. II 62, 77). I Haandf. 1536 art. 47 (II 88) bestemmes, at de 20 Mark for ærlige Gerninger ikke gælder Manddrab med raadend Raad og Forsæt eller Drab af den, som har kongeligt Beskærmelsesbrev. Det siges altsaa ikke udtrykkeligt, om Manddrab under de nævnte Forhold skal betragtes som ærligt eller uærligt.

For det Tidsrum, vi her har for Øje, møder der os i Regeringens Protokoller righoldige Oplysninger om modtagne Fredkøb, ligeledes for større Tidsrum en fuldstændig Fortegnelse over udstedte Oprejsningsbreve, som give Bevilling til at anlægge en Retssag, uagtet den efter Loven burde være anlagt tidligere. Man faar ad denne Vej et Indblik i Samfundets Kriminalitet eller i alt Fald Vink om Hovedtræk ved den. Men der er i denne Henseende en Del Varsomhed at iagttage.

Saaledes naar Forbrydelsen Hærværk jævnlig forekommer. I de gamle Provinslove bliver Hærværk bestemt paa en noget forskellig Maade. I det østlige Danmark skulde 5 Mænd have deltaget i et Overfald, men efter Sjællands og Jyllands Love kunde Hærværk ogsaa øves af Enkeltmand; overalt i Riget bestemtes Forbrydelsen som voldelig Indtrængen i Andenmands Hus med Angreb paa Person og Gods¹. I den sidste Del af Middelalderen er Forbrydelsens Begreb bleven udvidet til at omfatte ogsaa den fredelige Forbliven i en Ejendom som Lejer eller Fæster, efter at Ejeren eller en anden berettiget havde opsagt denne til Fraflytning, eller efter at han ved Misligholdelse eller paa anden Maade havde tabt sin Ret. Det kan vel endog siges, at det »Hærværk«, der paatales, som oftest var af denne Art, og jævnlig førte det Fredløshed med sig.

I de hyppigste Tilfælde var det dog Manddrab, der gav Anledning til, at Fred maatte købes tilbage. Her maa det imidlertid erindres, at selv om et Drab var hidført af Vaade eller var sket under Nødværge, kunde Fredkøb være paalagt, saa at Fredebrev eller Oprejsning nødvendig maatte søges. Der staar ganske vist i Jydske Lov i et Kapitel om Saar (III 36): dog bødes ej for Vaade til Konge, og ej til Biskop, og Lovene gentage i en senere Tid, at Gerninger af Vaade eller i Nødværge² ere undtagne fra deres Bestemmelser, men dog fastslaar Reces 1537 art. 7, at der selv for det Manddrab, der er »gjort af Vaade eller i Nødværge i Sandhed« skal bødes den

¹ Stemann: Retshistorie 666 ff., Matzen: Rh., Strafferet 123 f.

² De to Begreber Vaade og Nødværge ere ofte forvexlede i Love og Domme fra disse Tider.

fastsatte Mandebod af 3 Gange 18 Mark, ligesom det antydes, at desuden en Gørsom (Hædersgave) kan blive ydet; og saa er hele Bestemmelsen betinget af, at Manddraberen bliver tilstede og ved sin Fred¹.

Det er i Jydske Lov udtalt, at en Mands Vaaben, selv om han ikke har haft det i Hænde, har et vist Ansvar, som det paa hviler ham at afbevise, og hvis han selv havde haft Vaaben i Haand, da Drabet skete, maatte han betale for Vaade-Gerning (III 36). Af talrige Domme og Beretninger om Retssager synes fremgaa, at det var under Indtryk af disse og tilsvarende Bestemmelser i Lovkilderne, at Sandemændene i det vestlige Danmark, og i det østlige de 15 eller 16 Mænd udtalte deres Bedømmelse af Drabsgerningen og af de Handlinger, som havde været Indledningen til den². Derfor er de sværgende saa lidt tilbøjelige til at anerkende Nødværge — til Ex. fordi han paa et tidligere Tidspunkt havde ladet Vaaben bringe, eller fordi han havde maattet kunne fjerne sig eller fordi han dog havde ført en udæskende Tale³. Man havde den Opfattelse, at selv den, som uforskyldt havde tilføjet Andenmand Skade, ved at bøde burde vise Redebonhed til at holde Samfundets bindende Baand vedlige, han maatte afværge Beskyldning for ikke at have vist Slægten af den omkomne det fornødne Hensyn; det vilde være nyttigst for ham at nedslaa enhver Eftertale. Man havde desuden Indtryk af, hvor vanskeligt det var at paavise de Linier, der faldt mellem skyldige og skyldfri, fordi Sindene havde været saa stærkt i Bevægelse⁴, og fordi man i det Hele

¹ Rosenvinge: Gl. Love IV 177. I et Tillæg til Kong Hans' Købstadret er fastsat en Vaadebod paa 20 Mark, naar Mand eller Hustru foraarsager af Vaade Ægtefællens Død (V 572).

² Ved Skiveskydning løber en Mand paa en andens Bosse, Skudet gaar af og han dræbes; inden sin Død forliger han sig med Skytten og erklærer, at han selv er Skyld i Ulykken. Skytten sværges af 15 Mænd til Vaadebod, Boderne opbydes til Tinge, Skytten faar Fredebrev. Brevb. 1612 S. 530.

³ Jydske Saml. 1. R. I 281, VI 169.

⁴ Brevb. 25. Sept. 1623 (S. 683) Opreisningsbrev om at maatte forfølge Sagen paany; Sandemændene havde svoret ham fredløs, fordi han rømte og ingen svarede paa hans Vegne, men han var højlig fordret af den dræbte.

havde saa liden Tiltro til Vidners Udsagn om faktiske Forhold. Endelig kunde det være forstaaeligt, at Lovene ved Handlinger, der altid indeholdt en Fare og hvorved Vidner vanskelig kunde være tilstede, opstillede en Formodning om Skyld, der først maatte afbevises¹.

Omvendt var der i Lovene fremdraget to Tilfælde, da en Formodning om, at Drabet var sket i Nødværge skulde være tilstede, nemlig naar nogen ved et planlagt Overfald blev overfaldet i sit eget eller i en andens Hus eller i Kirken, og endvidere ved røverisk Overfald paa Landevej. I saa Fald faldt enhver Bod til Private eller til Øvrighed bort².

Aaraad, d. e. Raaden til noget, kunde være udgaaet fra den handlende Person, hans Gerning var altsaa forudbetænkt eller han handlede med Overlæg (ofte hed det: med raadet Raad). Men lige saa ofte skyldtes Aaraad andre, idet de ved deres Adfærd, saaledes med hjælpende Haand, ved tilskyndende Holdning, ved æggende Tale eller ved Undladelse af at gribe ind, maatte siges at have Medskyld i hvad der foregik. I talrige Retssager vil man finde Aaraad anført som Skyldgrund, og Ordet kan have et vidt forskelligt Indhold, men altid er det Medskyld i en Brøde. Af den Hyppighed, hvormed der fældes Dom for Aaraad, og af de mangfoldige Klager over uskyldigt at være dømt for Aaraad ved Manddrab, Saar eller anden Vold, faar man det Indtryk, at Sandemænd og Nævninger var meget tilbøjelige til at betragte Personer som meddelagtige, der havde Skin af at høre til Gerningsmandens Kreds eller Parti; der var i Datiden en stærk Tilbøjelighed til at for-

¹ Skaanske Lov V 17 bestemmer saaledes, at naar nogle Mænd i Forening omhugge et Træ og dette ved sit Fald dræber en af dem, skal de andre bøde 3 Mark til den dodes Frænder. I Aaret 1481 berettede den skaanske Almue til Christian I, at naar deres Tjenere eller Bud fór til Skoven og omkom ved, at de faldt af Læset eller Læset faldt paa dem eller de paa anden Maade blev slagne ihjel, »da skulde de købe dem igen for 3 Mark«. Ved de i samme Aar udstedte Privilegier for Skaane forbød Kongen dette. *Diplomatarium Christiæni Primi* 379.

² Matzen: Rh., Strafferet 59. Christian II.s Landslov art. 60 (Rosenvinge IV 32).

mode Grupper og Sammenhold. Alene Tilstedeværelsen ved en Voldshandling — naar ikke netop Bevis for at høre til de angrebne sagesløse forelaa — kunde vække Mistanke. En Bøde, der bar det mærkelige Navn »Tilstedeværelses Bøde«, Vedervistebod, giver næsten Vidnesbyrd herom¹.

Desuden kunde man let have gjort sig skyldig i det Forhold, ikke at have medvirket til at Gerningsmanden blev paagrebet. Det var fra gammel Tid i Købstæderne befalet, at Borgerne skulde hjælpe med til at Forbrydere anholdtes², og lignende Bestemmelser udgik i denne Tid ogsaa for de andre Stænder³. Christian IV paabød saaledes, at i en Forsamling af ufrie Folk, hvor der opstod Tvedragt, skulde de tilstedeværende hindre, at der skete Manddrab, fastholde Gerningsmanden, og hvis han flygtede skaffe ham til stede inden 8 Dage, i modsat Fald udrede fuld Mandebod⁴.

Om den Medskyld, som vi i Nutidens Sprogbrug betegne som Anstiftelse, var det i Landslovene fastslaaet, at der kun maatte føres Bevis for en Paavirkning af denne Art overfor to Forbrydelser og at den altsaa alene ved dem førte Straf med sig, nemlig Manddrab og uforskyldt Anholdelse eller Fængsling⁵. Ingen kunde derfor tiltales for at have anstiftet Tyveri eller Rov. Denne Begrænsning ses dog i den her behandlede Tidsalder ikke at være overholdt⁶.

¹ Thord Degn art. 4: de wetherwisteboot qui morti alicujus interfuerit (6 Mark til den dræbtes Arvinger, 3 Mark til Kongen). Thorsen: Stadsretter 280.

² Stemann: Rh. 628, 642.

³ Jfr. Gamle Domme III 51 ff. Paa Fur Birketing blev en Delefoged dræbt, alle de tilstedeværende, der ikke hjalp med til at paagribe Drabsmanden, blev af Viborg Landsting domte til Bøder. 1567.

⁴ Forordng. 22. Marts 1620, Store Reces 2-10-1, Secher III 613, V 291.

⁵ Skaanske Lov V 28.

⁶ Brevb. 11. April 1618, 23. April 1619, S. 370, 607 (en Manddraber er flygtet, Proces mod hans Kvinde og en Karl, der have hidset til Drabet). Landsdommerne i Nørrejylland forespørge, om ikke de, som købe andre til at bære falsk Vidnesbyrd i deres Sager, bør straffes ligesom de falske Vidner paa deres Fingre; Regeringen svarer paa den for Tidens Tankegang betegnende Maade, at de skulde straffes paa deres Boslod og ikke agtes bedre end

Naar en Handling sagdes udført efter Paabud af en overordnet og i hans Tjeneste, skulde det nøje undersøges, om det var sket »i hans Brød og af hans Brød«¹.

Vi nulevende skræmmes ved at læse om den Tids talrige Drab og Mord. I et enkelt Forhold kan vi dog ikke stille hine Tidens moralske Tilstand lavere end vor egen, idet Selvmord dengang var saa godt som ukendte. Man saa paa saadan Gerning ikke blot med Uhygge², men den bredte Rædsel, man turde næppe røre ved den dødes Lig. Selvmord var en Forbrydelse, og Straffen derfor var Tabet af den halve Boslod³. Ved hvert mistænkeligt Dødsfald blev det nøje undersøgt, hvad Dødsarsagen var⁴. En Skipper falder overbord i Limfjorden og drukner, men Fartøjet beslaglægges af Øvrigheden, da det kunde tænkes, at han havde selv søgt Døden⁵. En Mand kommer til at skære sig i Halsen og dør senere; Byfogeden registrerer Boet, men Kongen opgiver sin Ret til Boslodden til Fordel for Enken⁶. Sandemænd eller Togsmænd maatte undersøge, om ikke en saadan Gerning var sket i »Forbistring«⁷, og der vogtedes omhyggeligt over de sindslidende syge, saa at de ikke kom til at begaa den skrækkelige Handling⁸.

Hvor meget end Fredkøb som ydet Bøde var tillagt andre, holdt Regeringen som Princip fast paa, at det var Kongen alene, der kunde endelig benaade og udstede Fredebrev derom; dette er udtalt i mange Bestemmelser;⁹ kun ved Drab i Nød-

Vidnerne, men de straffes ikke paa deres Fingre »efterdi de ikke have svoret med deres oprakte Fingre«. Frdg. 14. Aug. 1590, Secher II 566. Jfr. Frdg. 31. Marts 1635 art. 4 S. 633, Matzen: Rh., Strafferet 66.

¹ Repert. Dipl. 2. R. Nr. 2952 (27. Mai 1471).

² Brevb. 24. Aug. 1621 S. 157: det tillades at begrave en druknet Selvmorder i Nærheden af Kirkegaarden, men ikke i Kirkegaarden.

³ Efter Ribe Stadsret 1269 art. 26 S. 254 var dog Arveretten ubeskaaren.

⁴ Brevb. 10. Okt. 1623 S. 696, 20. Juni 1629 S. 117.

⁵ Missiver, ved W. Christensen I 109 (1493).

⁶ Brevb. 24. Juli 1590 S. 408.

⁷ Brevb. 1592 S. 790, 1594 S. 390.

⁸ Jydske Samlinger 1. R. III 170.

⁹ Christian II.s Landslov art. 57 (S. 31): ingen skal give ham Dag (Beskærmelse, Lejde) uden Kgl. Majestæt selv, Christian III befaler 1547

værge, hvorom Sandemænd havde svoret, kunde Embedsmanden lyse Fred¹. Saaledes havde Kongen og Øvrigheden Tilsyn med, at alt hvad Loven krævede var iagttaget, at de befalede Bøder var indkomne og den krænkedes Slægtninge stillet tilfreds.

IV. Manglerne ved de indirekte Tvangsmidler og Regeringens Bestræbelser for at afhjælpe dem.

Der var unægtelig store Mangler ved Retsordningen, saaledes som den i Praxis havde udviklet sig, megen Omstændelighed, ingen energisk Indgriben og mange Standshensyn at tage. Man havde et redebont Middel til Chicane og kunde slaa en Kreditor eller Fordringshaver Retten ud af Haanden ved at faa ham gjort fordelt eller fredløs i en anden Sag²; han maatte da søge Beskyttelse hos Regeringen og faa Tilladelse til midlertidig at maatte gaa i Rette³. Man træffer stadig Bestræbelser for at tilintetgøre Modpartens Paastande ved at hævde, at i de fremlagte Kendelser eller Tingsvidner en af de sværgende havde været en fordelt Mand, hvorved hans og alle de efter ham sværgendes Udsagn bliver ugyldigt. Af den Grund blev det ogsaa paa Christian IV.s Tid befalet, at ingen maatte udlaane noget Delsvidne til at forspilde en anden hans Ret, medmindre Delsvidnet angaar fredløse og ærerørige Sager⁴.

(Danske Magazin 4. R. I 293 jfr. 291), at ingen fredløse eller nederfældige Mænd maa deltage i Retslivet paa Tinge, førend de af Kongen har faaet Oprejsningsbrev, »ej anseendes, at de haver udlagt deres Faldsmaal til deres Husbønder«; Forordninger (II 261 f.) 1582: aldrig nogen komme til Fred, uden vi selv derudinden efter forfaldendes Lejlighed ville gore nogen Benaadning. Stemann: Retshistorie S. 642, udtaler, at ogsaa Adelige kunde benaade, men Bevis derfor mangler. — I en tidligere Periode var Forholdet anderledes, se W. Christensen: Statsforvaltning 617.

¹ Reces 1558 art. 21 (Rosenvinge: Love IV 264).

² Rosenvinge: Domme II 244, III 62, 184, Brevb. 8. Dec. 1621 S. 216, 2. Juli 1622 S. 380, 9. Juli 1627 S. 132 (Oprejsning i en Sag, der ved et Delsvidne er forspildt).

³ Brevb. 8. Dec. 1621 S. 216: et midlertidigt Ophør af Fredløshed bevilges.

⁴ Forordning 25. August 1631 S. 548, Store Reces II-6-22.

Christian II vilde ikke længer tillade Tab af Mandhelg eller at Fred blev hugget af paa Tinge. Den personlige Inhabilitet skulde ophøre, enhver kunde faa Udlæg i sin Skyldners Bo ved Dommerens Hjælp (Landslov art. 115, Rosenvinge IV 56). Men denne Bestemmelse blev ved Kongens Fald ikke ført ud i Livet. Hans Efterfølger fastslog ved Frdg. 8. Sept. 1527, at ved Indkrævning af Gæld en forudgaaende Fordeling, med Stævning til 3 Ting var nødvendig; Herredsfogeden kunde derefter udnævne 4 Mænd af de nærmest boende til at drage ind i Skyldnerens Hus og udvurdere Fyldest af hans Bo, uden at de derved gjorde sig skyldige i Vold eller Hærværk, hvad derimod de skulde tiltales for, som gjorde dem Modstand¹. Denne Regel indgik i den følgende Tids Recesser, men med en Ændring, som viser Vanskelighederne ved den hele Fremgangsmaade. I Stedet for at de af Herredsfogeden udnævnte Mænd oprindeligt optraadte selvstændigt, udtales det senere, at Herredsfogeden med to eller fire Mænd skal indride².

Vi har set, hvorledes Fredløshed i overvældende Grad var blevet et hjælpende Tvangsmiddel i Stedet for dets oprindelige Bestemmelse at være en Straf, og at i de fredløses talrige Flok mange Skyldnere delte Skæbne med de egentlige Lovovertrædere. Denne Udvikling maa være begyndt allerede paa den Tid, da de Begivenheder foregik paa Christian I's og Kong Hans' Tid, hvorfra vi tog vort Udgangspunkt. De nærmere Forhold ved den Forseelse, som Ludvig Nielsen Rosenkrantz dømtes for, kende vi ikke, men vi kan maaske formode, at han har udsonet sig med den Mand, han skulde have voldført, medens han dog ikke vilde erkende sig skyldig i nogen Lovovertrædelse og derfor heller ikke vilde betale Bøder til Kongen, ligesom han ogsaa holdt sig forurettet ved at hans Pantelen var ham frataget uden Erstatning. Blandt hans Standsfæller har der vel været nogle, som delte hans Opfattelse, hvorfor ogsaa Forliget med Kong Hans kom i Stand.

¹ Danske Mag. 1. R. IV 282.

² Reces 1539 art. 6, 1547 art. 34, 1558 art. 54 (Rosenvinge IV 192, 232, 277).

Denne gamle Sag rejste sig dog af Striden om et kriminelt Forhold, en Voldførsel. Hvad der paa Frederik II.s og Christian IV.s Tid var det særlig utiltalende var, at man for en ubetydelig Sag kunde rammes af Fredløshed. Jakob Krabbe, der var forlenet med noget Gods i Skaane, lod en Foged tilsige en Bonde om at møde med Hest og Vogn, men denne forsømte det, hvorfor han paa Herredstinget blev dømt til at bøde 3 Mark, og da disse ikke blev betalt, lod Jakob Krabbe Bonden fredhugge paa Skaane Landsting. Bonden klagede til Regeringen, og denne fandt, at »det var en meget ringe Sag til, at et Menneske derfor burde med Rette være fredløs«. Det blev derfor befalet J. Krabbe at lade Bonden være fri for Tiltale, saafremt Sagen virkelig var saa ringe, og derom burde han med det allerførste erklære sig¹. Brevet var udstedt i Christian IV.s Navn, men derfor er det jo ikke sagt, at den da 13aarige Prins, hvor megen sund Sans han end besad, har haft Indflydelse paa Afgørelsen. Imidlertid ser vi 3 Aar senere Prinsen virksom i en lignende Sag. Ejeren af Sandbygaard klagede over, at Ove Ugerup havde paa Gønge Herredsting ladet Freden hugge af hans Foged paa Gaarden, fordi denne ikke havde fuldkommet en paa Tinget afsagt Dom. Sagen rejste sig af »en saare ringe Ting«, hvorfor han begærede en kgl. Forskrift til Ove Ugerup om, at lade Forfølgningen bero, indtil Kongen selv igen kommer over til Skaane og kan forhandle dem imellem. Der udgik saa et Brev fra Kongen om, at Sagen for hans Skyld maatte bero, indtil han selv kom did og kunde forfare Sagen og sørge for, at den blev forligt eller paa anden Maade afhandlet².

Først i Aaret 1620 skred Regeringen for Alvor ind mod dette Misforhold. Der udgik Paabud til Landsdommerne om at have flittig Agt og Opsyn med, for hvilke Sager nogen bliver gjort fredløs, og ikke tilstede, »at nogen for ringe Aarsagers Skyld, som ikke udi Loven eller Recessen omformeldes«, mister sin Fred³. Denne Henvisning til Recesserne

¹ Brevboger 1590 S. 326 f.

² Brevboger 1593 S. 122.

³ Secher: Forordninger, 21. Marts 1620, S. 610.

var dog lidet tilfredsstillende, da disse kunde tolkes paa forskellig Maade og til Ex. Recessen 1547 (se foran S. 401) kunde forstaas som om den tillod, at enhver Tremarkssag kunde have Fredløshed til Følge.

Skrivelsen til Landsdommerne dadler ogsaa det Misbrug, som havde fundet Sted, at man dømte nogen fredløs, som for Retten tilbyder at betale sin Bøde, og til Landsdommerne i de Landsdele, hvor Vornedskab bestod, har den et Tillæg: »Ikke heller ville vi, at nogen vornede Bøndersønner derfor skal blive fredløs kendt, at de sig paa andre deres Stavn, imod dér, som de født ere, oppeholder, men alene tildømmes at være deres rette Ejermand, som dennem tiltale lader, følgagtige, hvor de findes eller betrædes kunde«. Saaledes maatte ikke de paa fremmed Sted boende vornede Bønder gøres fredløse, uagtet de maaske var villige nok til at overtage den Fæstegaard, som kunde blive ledig.

Ogsaa Fordelingsprocessen søgte en af Christian IV.s Forordninger at omdanne. Den 1. Juli 1623 fastsloges, at man ikke kunde fordele nogen uden at tage Dom over ham, naar Sagen angik en Værdi af over 3 Daler eller angik Æren — de 3 udtagne Stævninger var altsaa her ikke nok. Endvidere skulde Fordeling ikke være tilladt i en Sag, hvor »ved Nam eller Vurdering nogen kan søges¹. Dette sidste har det formodentlig været vanskeligt at fastslaa paa Forhaand, og vist er det, at Fordeling stadig vedblev i stort Omfang at iværksættes². Man har i Praxis ment at have en stærkere Klemme paa Debitor ved at bibringe ham retslig Inhabilitet. Men til Gunst for Omsetningslivet, og i det Hele til at skabe Lethed og Sikkerhed i Samhandelen, har det ikke virket. *

Særlig har Regeringen fundet det utiltalende, at man kunde gøres fredløs for Gæld. Paa Lundenæs Slot var en Mand sat i Fængsel, der var gjort fredløs for en Gældssag og siden dømt fra Halsen. Lensmanden forespurgte hvordan han skulde forholde sig mod ham, og fik det Svar, at han skulde

¹ Secher: Forordninger, 1. Juli 1623 art. 7, S. 38 f.

² Secher: Vitterlighed 75.

lade ham komme ud af Fængslet, hvis han var saa formuende at han kunde i nogen Maade stille Sagvolderen tilfreds, eller ogsaa i anden Maade forholde sig med ham, som kristeligt og ret kan være¹.

Overfor Bønder, der reterede med Landgilde, var man gaaet frem paa sædvanlig Maade med Fordeling og Mandhelgløsbreve. Endnu 1590 blev det indskærpet, at denne udførligere Vej skulde følges². Tyve Aar senere havde Regeringen gjort den Erfaring overfor Kronborg, Frederiksborg og Abrahamstrup Len, at det i Længden var til Bøndernes største Skade og Fordærv, at de først skulde fordeles, inden man ved Dom til Nam kunde faa Fyldestgørelse af deres Bo, hvorfor det bestemtes — »uanset Loven formelder uden Tingsdom ei at maa tages Nam« — at Lensmændene strax efter at Bonden var påmindet, kunde lade udpante for Landgilden hos ham³.

I sine Afgørelser synes Regeringen at have vist den haardeste Haand, naar den mærkede mindste Tegn til Opsætsighed eller Komplot. Saaledes vare Bønderne i Ravensborg Len af Uvillie over en i den nye Mønt omsat Pengeafgift kommen i Restance med deres Landgilde, og Lensmanden forespurgte, hvad han skulde gøre med alle disse fredløse. Herpaa fik han af Fredrik II det skarpe Svar, at han skulde opspørge alle de fredløse, og de, som ikke havde erhvervet Fredebrev, skulde han lade stille for Retten, tage Dom over dem og lade den udføre, altsaa straffe dem paa Livet⁴.

¹ Brevbøger 22. Febr. 1596 S. 596. Dagen derefter faar Enken efter en Byfoged i Køge af Regeringen den Gæld eftergivet, som hendes Mand var bleven skyldig paa sit Regnskab, da hun sidder i stor Armod og Gæld med mange uopfødte Born. S. 598 f.

² Frdg. for Laaland-Falster 15. Aug. 1590 art. 5, Secher II 570.

³ Missive 24. Okt. 1610. Secher: Forordn. III 287 f. For Skatter har der ogsaa kunnet pantes, se Brev 28. Sept. 1569 til Bønderne i Fyens Stift, hvis Lægsmænd havde vægret sig ved at pante Bønderne, naar disse ikke ere fordelte ved Loven; Lensmændene skulle udpante de forsømmelige Lægsmænd og stævne de ulydige Bønder for Landsdommeren, Brevb. S. 509.

⁴ Brevb. 7. April 1580 S. 82, jfr. 30. Nov. 1579 S. 776.

Institutet Fredløshed var udartet, fordi man ikke skelnede mellem de Sager, der foranledigede denne Straf og Tvang. Men dette stod atter i Forbindelse med, at der i Fortiden saa lidt var gjort Forskel mellem, hvad der falder os nulevende saa naturligt, civile og kriminelle Sager. Som i fjerne Tider var endnu gennemgaaende al Paatale lagt i den Privates Haand; som Regel indtraadte kun ved grovere Forbrydelser offentlig Forfølgning, i alt Fald jævnsides med den private.

Det blev en Indledning til en forandret Holdning, da man begyndte at hævde en Forskel mellem ærlige og uærlige Sager.

I Jydske Lovs Fortale hedder det, at Loven skal være »ærlig«, hvad der gengiver det i Kilden (Gratians Dekret) brugte Udtryk »honesta«¹. Det er første Gang, at Ordet viser sig i Danmark; i Provinslovenes Text findes det ikke. I den følgende Del af Middelalderen fandt det stærk Indgang i forskellige Betydninger. En af de første Gange da der i Lovgivningen fremtræder en Forskel mellem ærlig og uærlig Sag, er i Christian II.s Haandfæstning, da de Adeliges Fredkøb fastsættes til 20 lødige Mark, men kun for ærlig Gerning (se S. 413), hvad der gentages i de følgende Haandfæstninger². Siden Middelalderens Slutning findes det da ogsaa i Domme fastslaaet, om den øvede Gerning var ærlig eller ikke, især ved Manddrab³. Ved Spørgsmaalet om mandhelgløses Begravelse skelner Regeringen 1592 mellem de for ærlig Sag eller for ubekvem og uærlig Sag fordelte (S. 407).

Forskellen mellem ærlig og uærlig Sag, ligeledes til Dels Forskellen mellem hvad vi vilde kalde privat og offentlig Sag,

¹ L. Holberg: Kong Valdemars Lov 82 f., Dansk og fremmed Ret 47.

² Jfr. ogsaa Reces 1558 art. 18: ingen, der er dømt for uærlig Sag, maa stedes til Vidnesbyrd (IV 262).

³ Landstingsdom fra Nørrejylland 1466: har Severin Jensson slaaet Stig Pedersen ihjel i Fred og Dage (Lejde), da er det gjort med Uære og er æreløs Gerning (Danske Mag. 1. R. VI 127); Tingsvidner om at der den Dag, han blev slaget og anden Dag til Aften endnu var Fred og felig Dage (Repert. Diplom. 2. R. Nr. 2043). Danske Mag. 4. R. I 149 (1545): 4 Manddrabere svorne fredløse og domte æreløse.

vilde vel i en Del Tilfælde falde sammen med Forskellen mellem 3 Marks og 40 Marks Sager. Men i den Henseende var der ogsaa ved Overgangen til den nyere Tid indtraadt en Forandring. En Række Bøder paa 3 Mark medførte nemlig en langt stærkere Begrænsning af en Mands Handleevne end den, der indtraadte ved Tabet af Mandhelg; den berøvede ham ogsaa hans Ære og nærmede sig derved til at have en Virkning som den, en Domfældelse som fredløs havde.

Den, som fremsatte Beskyldninger mod Andenmand, som han ikke var i Stand til paa Tinge at føre Bevis for, ifaldt en Bøde paa 3 Mark, og det samme var Tilfældet med den, som mod nogen anvendte Skældsord, der angik hans Ære. Man kan ved Overgangen til den ny Tid mærke en stadig stigende Følsomhed for Æresangreb, og Bødens Størrelse gav Anledning til at senere Tremarksmand blev et staaende, næsten legalt Udtryk for en dømt Injurierende. Det synes dog næppe anvendt før i Christian IV.s Tidsalder. Derimod skriver en anden Betegnelse sig fra Christian II.s og Frederik I.s Tid; den som fordeltes i Æressager, blev Mindremand.

Den første Gang¹, Ordet vides anvendt i en Dom, er vistnok da paa Herredagen i Aaret 1530 Biskop Jens Andersen Beldenak »for sine ubekvemmelige og uredelige Ord« dømtes til at bøde til hver af Sagsmændene 3 Mark »og derfor at være Mindremand«².

Den domfældte opførte at være *Mand des bedre*³, han blev

¹ Det er urigtigt, naar man har villet finde »Mindremand« i den her angivne Betydning allerede i den gamle Gaardsret art. 5. Efter at det her er nævnt, at Knabe (Ridderens Svend), naar han forsømmer sin Vagt, straffes paa sin Formue, nævner Artiklen, hvordan den mere underordnede skal straffes (æn faller mynnæ man for slicht), nemlig med en Straf paa Kroppen. Paa lignende Maade har Frederik II.s Gaardsret art. 14 en Bestemmelse om Straf for Ukvemsord (Tyv, Forræder osv.); er han ædel eller uædel, værhaftig eller Smaasvend, bliver han den samme Mand; er han mindre Mand (var.: Hirddreng, Hyrdedreng), hudstryges han. Rosenvinge, Love V 25, 39, Secher: Forordninger 1562, S. 189.

² Pontoppidan: *Annales eccles. Dan.* II 853.

³ Dette ogsaa i Sønderjylland almindelig brugte Udtryk — Flensborg o. 1200: wære ey thys bæthær man (C. Nyrop: *Gildeskraaer* I 8), Haderslev, 1641: ey vere Mand disbedre (Stemann: *Schleswigs Gerichtsverfassung* 19)

Mand des værre og havde tabt al borgerlig Agtelse; først naar han havde forsonet sig med Anklageren ved en Æreserklæring og endvidere fyldestgjort for det ham ved Dommen paalagte, kunde han vente at faa et Opreisningsbrev af Kongen og derved naa tilbage til sin tidligere borgerlige Stilling¹.

En Dom, der lød paa en Tremarks Bøde, kunde altsaa have en tvetydig Karakter. Den kunde alene paalægge den dømte at betale denne mindre Bøde, men den kunde ogsaa plette hans Ære og ændre hans borgerlige Stilling. Vi finde derfor, at Domstolene ofte maa udtale, om de idømte 3 Mark ere af den ene eller anden Art. Den stridslystne adelige Fru Anne Lykke vilde hævde, at Lensmanden Korfits Viffert var rammet paa Æren, fordi han var dømt til 3 Mark for at have tilbageholdt hos sig en fredløs Mand, men Landstinget udtaler, »at Dommen kunde udi ingen Maade skade eller forhindre Korfits Viffert paa Ære, Lempe, Rygte eller Mandheld i nogen Maade². En Del Bønder under Mogens Svabe var for ulovlig Skovhugst bleven idømte en Bøde paa 3 Mark hver, og de var herover gjort fredløse. Herremanden gik omsider ind paa at betale for dem, men da han vilde have Dom for, om det var ærlige eller uærlige 3 Mark, dømte Herredsfogeden, at de 3 Mark var uærlige Bøder. Dette vilde Mogens Svabe ikke finde sig i, og Sagen gik da videre helt op til Rettertinget, som dog stadfæstede, hvad Herredtinget og Landstinget havde dømt³.

Det her fremdragne tjener formentlig ogsaa til at belyse en gammel Beretning om hvorledes Christian IV.s sunde Sans og Retfærdighedsfølelse lagde sig for Dagen i hans unge Aar. Prinsen deltog jævnlig i Afgørelsen af Retssager, og i Aaret 1591,

— er i de plattyske Lavsartikler for Københavns Guldsmede 1429 blevet til: unde den knecht schal men vor knecht de beten nicht holden . . . vor knecht des de beten nicht holden (art. 6, 8, Nyrop II 66 f., smlgn. I 539 art. 27). Denne Betegnelse, der ikke synes at have noget tilsvarende paa Tysk, er af C. Nyrop urigtig forklaret som den, der ikke bøder (II 595).

¹ Hvorledes en Dom for usand Beskyldning eller Skældsord kunde føre videre til Fredløshed, se Brevb. 21. Juli 1621 S. 131, 28. Aug. 1621 S. 160.

² Rosenvinge: Domme II 134 f. (1571).

³ Secher: Domme 1. Juni 1613 S. 401 ff.

da han kun var 14 Aar gammel, kom en modbydelig Sag for Rettertinget. Tre Brødre Friis havde uden fjerneste Anledning en Aften paa Viborg Gade overfaldet den unge Peder Skram, der var dem ubekendt; de havde afhugget hans højre Haand, og desuagtet vedblev de at angribe ham, saa at den venstre Haand saaredes og han i det Hele blev mishandlet. Under Voteringen om Sagen skal der af nogle Rigsraader være faldet Ytringer om, at man ikke burde ved Dommen gaa for strængt tilværks. Paa Prinsens Spørgsmaal om der ikke i Lovene var sat Straf for saadan Gerning, skal Kansleren Niels Kaas have sagt, at i Følge Skaanske Lov skulde der for Afhugning af en Træls Hænder bødes 3 Mark. Da udbrod Prinsen: »Saa skal da Trælle i Skaane have større Ret end en Adelsmand i Jylland? Er dette, som disse anklagede have gjort, rette og oprigtige Adelsmænd anstændigt, som skulle have mere Dyd og Ære i Hjertet end til at begaa slig en grov Misgerning? De skal derfor miste deres Ære og bøde deres 3 Mark.«

Hvis Fortællingen gaar ud paa, at Skaanske Lov (VI 1) er den eneste af vore Love, som omhandler en saadan Forbrydelse, er dette urigtigt, da Jydske Lov III 25 angiver Straffen for i en Købstad at hugge begge Hænder af en Mand, og dette maa den kyn-dige Niels Kaas have vidst; han havde tilmed forestaaet Offentlig-gørelsen af en ny Udgave af Jydske Lov. Men Beretningen lyder jo kun paa, at Artiklen i Skaanske Lov er bleven nævnt af Kansleren, og dette har Traditionen husket, fordi de af Loven nævnte 3 Mark er af Prinsen blevet opfattet som den i hans Samtid almindelige Bøde paa 3 Mark, der berøver Folk deres Ære. Og det er udelukkende Spørgsmaalet om Ærens Bevarelse eller Tab, hvorefter Proceduren i denne Sag handler. Derfor kommer da ogsaa Rettertingets Dom til at lyde: Efterdi hver Adelsmand med adelig og ærlige Gerninger bør føre og fordedige sin Stadt [hævde sin Stand] . . . [bør Brødrene Friis] for saadan deres slemme Gerning at holdes og regnes for æreløse Mænd og ikke som Adels Folk at have gjort¹.

¹ Beretningen findes hos Slange: Christian IV.s Historie I 49. Kolderup-Rosenvinge har i en Afhandling i Histor. Tidsskrift 1. R. VI 309 ff. paavist, hvorledes Traditionen i sin Helhed stemmer med Dommen (den er trykt dér og i hans Gamle Domme IV 293 ff.), dog har han ikke bemærket, hvorledes Tilknytningen til Skaanske Lovs Regel netop bliver rimelig. — Om Sagen og de tre Brødre Friis henvises iøvrigt til Brevb. 27. Sept. 1590 S. 467, 20. Novbr. 1590 S. 497, 13. Febr. 1591 S. 542. Regeringen tilskriver i Juni 1594 Erik Friis, at han skal holde sig fra Ting, Stævne og andre Godtfolks ærlige Forsamling, da Kongen ellers vil lade ham straffe og hensætte paa et Sted, hvor han ikke kan anrette Uro, S. 313.

Det synes altsaa utvivlsomt, at ved den nye Tids Begyndelse Æresbegrebet er blevet stærkt fremdraget. De borgerlige Stænder have ladet sig paavirke af den kraftige Betydning, som Æren havde hos Adelen, men i det Hele synes moralske Begreber ofte stærkt at have blandet sig ind i de juridiske, der dog havde langt fastere Omrids. Dette viser sig saaledes i de mange Afgørelser, der gaar ud paa at Sagsøgeren eller den tiltalte dømmes til at være en Løgner¹, eller naar Dommens Udfald er, at den injuriende skal være den samme Mand, altsaa bære den samme Benævnelse, som han uden Grund har villet hæfte paa sin Modpart og hvorved denne vilde miste sin borgerlige Ære². Retsvirkningen af disse Domme var utvivlsomt, at den fældede blev Mindremand³.

Vi mærke endvidere, hvorledes Æresspørgsmaalet griber om sig, i den Opfattelse af en Fordelings Retsvirkninger, som nu kommer frem hos Adelsstanden. Det Tab af juridisk Handleevne, som paaføres den, der har mistet sin Mandhelg, formentes at indeholde et saadant Skaar i hans Ære, at en Adelsmand ikke kunde finde sig deri, og da Sager, der angaa Adeliges Liv og Ære, kun kunde bringes frem for Rigsraadet, vilde man ikke kunne anlægge en Sag om Fordeling af en Adelsmand ved de lavere Domstole. Endnu 1577 havde en Dom af Viborg Landsting udtalt sig i modsat Retning, men snart efter godkendtes den adelige Opfattelse ved en anden Dom af samme

¹ Reces 1558 art. 20 (Rosenvinge IV 262): den, der til Tinge sigter en anden for uærlig Sag og ikke kan bevise det, deles for en Løgner. En Dom af Aalborg Raadhus 1552, at Karen Lauersdatter bør at være en Løgner (Rosenvinge: Domme I 221). Fordelt for en Løgner, to Domme fra Ribe, Jydske Saml. 1. R. VI 137, 139. Danmarks Rigens Ret art. 7 (Danske Mag. 3. R. I 181, 201): for usandfærdig Sigtelse paa Tinge bøde til Kongen 3 Mark, til Bonden 3 Mark, og blive dertil Mindremand.

² Dansk Mag. 3. R. III 171 f.

³ Henrik Krummedige »har ladet Hans Fynbo gjort æreløs«; Kong Hans gaar i Forbøn for ham. W. Christensen: Missiver I 153 (1501). Frederik I.s Registr. 1532 S. 392, en Karl er domt for uærlig Gerning, Venner tilbyde Guld og Penge, Kongen befaler, at han skal staa sin Ret, for at andre kan spejle sig i ham.

Ting, og fra den Tid af stod Reglen fast¹. Overfor Adelsmænd maatte man anvende en anden processuel Fremgangsmaade, nemlig ved Æskning, der ikke medførte nogen Inhabilitet for den dømte²; dog kunde Fordeling finde Sted overfor Adelige, der optraadte som Hjemmel (Garanter) for deres Bønder, men saaledes, at Dommen ikke berøver den i Sagen indtraadte nogen Ære. Mærkeligt er, at Selvejerbønder i denne Henseende stilledes paa lige Trin med Adelen, ogsaa de skulde — som Jordbesiddere — søges ved Æskning³.

Men hvor meget man end kan agte denne Fremdragen af Æren, har man dog Indtryk af, at Æren stundom for stærkt behandlede som Formuegenstand⁴. Dette var saaledes Tilfældet, naar nogen i et Gælds-brev forskrev sig til Tab af Ære, hvis Betalingen udeblev; mod Retshandler af denne Art skred da ogsaa Regeringen ind⁵.

V. Var der efter Reformationen en stigende Strængthed i Straffebudene og i Anvendelsen af dem?

Det er vist ubestrideligt, at den reformatoriske Bevægelse bragte en Stigning i Befolkningens Kriminalitet. Saadant er vel altid Tilfældet, hvor revolutionære Rørelser foregaar, ikke

¹ Rosenvinge: Domme III 302 Anm., Secher: Vitterlighed 64 ff.

² Matzen: Rh., Proces 156 f.

³ Secher: Forordninger, 30. Juni 1589, II 541.

⁴ Brevb. 31. Mai 1592: en Borger i Aalborg faar en Debitor i Saltum dømt fra Æren, da han ikke har betalt til den i Forskrivningen satte Tid; han er rømmet, Øvrigheden skal hjælpe med at paagribe ham (S. 792).

⁵ Paa Laaland og Falster var man begyndt paa, naar en Gæld var forfalden, at give en ny Forskrivning om, at man, hvis man ikke betalte til en bestemt Tid, kunde forfølges for en Løgner eller med Tab af Boslod. Dette forbydes ved aabent Brev 15. August 1590 art. 1. Secher: Forordninger S. 368 f. Den adelige, som ikke efterkom en under Æresforpligtelse givet Forskrivning om Indmaning, blev ikke derfor æreløs, men han kunde sættes i Gælds-fængsel, Store Reces 1643 2-15-14. I Hertugdømmerne var det anderledes. Jfr. Axel Petersen: Om Indmaning, i Festskrift til Konrad Maurer 175 ff.

mindst, naar de stille enhver i Samfundet overfor et Valg og, samtidig med at bekæmpe den bestaaende Kirke, rokke ved en hel Stands økonomiske Forhold. Men ogsaa den Frihed, som Reformatorerne havde paa Tænknings Omraade gjort sig til Talsmænd for, maatte let føre til en Tro paa, at enhver selv bedst kunde dømme om, hvad der var hans Ret og Pligt¹.

Det bliver endvidere hævdet, at det Tidsrum af hundrede Aar eller mere, der fulgte efter Kirkeomvæltningen, var betegnet ved en langt strængere Straffelovgivning og ved et stigende Tal af blodige Straffe, sammenholdt med Forholdene i det katolske Tidsrum. Dette forekommer mig at indeholde et urigtigt Syn paa denne Tidsalder.

Det maa for det første bemærkes, at en Skærpelse af Straffelovene og en Haardhed i deres Anvendelse allerede var indtraadt før Kirkeforandringen, nemlig i Christian II.s Love², der vise en udpræget Tilbøjelighed til ved skarpe Midler at rense Folket for dets Brist.

I Aarene strax efter Kirkeforandringen var der en Tilbøjelighed til ved kraftige Bestemmelser og stærk Indgriben at skabe Ro i Samfundet og fast Orden, saaledes som det mærkes i den københavnske Reces 1537. Men allerede to Aar efter var man nødt til at erkende, at mange af samme Artikler findes at være den menige Mand »for meget for stræng eller for besværlig«, hvorfor en ny Reces udkom i Odense³. Det maa være efter denne og de følgende betydningsfulde Recesser, at Regeringen især maa bedømmes.

Allerede Christian II havde søgt at bekæmpe den Hævnfølelse, der gerne greb Slægten, naar et Manddrab forefaldt; han ophævede baade Pligten for Manddraberens Slægt til at bidrage

¹ P. Johansen har nylig belyst dette for Estlands Vedkommende i en lærerig Indledning til »Revaler Geleitsbuch-Bruchstücke, 1365—1458« (Reval 1929): Aarene efter 1525 (især Trediverne) — udtaler Forf. — bragte en stor Stigning i Kriminalitet. Der var paa Landet en Sædernes Slappelse, en Følge af Reformationens Retning mod Frihed, som af Bondestanden endnu nærmest helt misforstodes (S. XX, XXII).

² Jfr. Allen: De tre nordiske Rigers Historie III 2. 22.

³ Rosenvinge: Love IV 190 ff., jfr. art. 2: besluttet og formildet.

til Mandeboden og fratog den dræbtes Slægt Ret til at faa Andel i den ydede Mandebod. I samme begrænsende Retning gaar ogsaa Christian III.s Reces, der dog paalægger Slægten at deltage fuldt i Mandeboden, naar Manddraberen flygter¹.

Om Straffen for Manddrab udtales det i den for nylig udkomne Fremstilling af det 16. Aarh.s Historie, at hidtil kun Drab under særlige Forhold var blevet straffet med Døden, nemlig naar det var begaaet i Skjul eller var forbunden med Brud paa Tingfred, Hus- eller Kirkefred, men nu blev det Regel, at man ogsaa mistede Livet for almindeligt Manddrab². Dette beror paa en Mistydning af Recessens Ord. Den udtaler, at »naar Købstadmand eller Bonde gør nogen Manddrab . . . og Manddraberen gribes, da bødes Liv for Liv« og Manddrabere-rens Hovedlod forbrydes halvt til Kongen, halvt til den dødes Arvinger. Ordet »gribes« maa tolkes paa sædvanlig Maade om, at Drabsmanden tages paa færsk Gerning, under selve Drabs-handlingen eller dens umiddelbare Fortsættelse, saaledes, at Sagen er vitterlig, og Modsætningen dertil nævnes i den følgende Del af Artiklen: »dersom Manddraberen og hans Medfølgere undkommer, da skulle Sandemænd derom skille, og sværge de hannem fredløs, da skulle vore Fogeder og Embedsmænd lade rette over hans Hals«.

Om denne Bistand af Øvrigheden vil der strax blive talt. I sin Fremstilling af Retsforfølgningen er Artiklen ikke naaet længere end til, at Sandemændene have svoret Drabsmanden fredløs. Men først derefter indtræder Forhandlingerne med den dræbtes Slægt, eller rettere, først nu komme disse offentlig frem, og deres Resultat vil i de allerfleste Tilfælde gaa ud paa, at Drabsmanden køber sig Fred ved at betale Mandebod. Dette formoder Recessen ogsaa, idet den faa Linier efter det oven anførte udtaler: »dersom nogen Manddraber køber sig Fred og Bod til hos os og den dødes Venner.« Men naar et Forlig er ind-

¹ Christian II.s Landslov art. 62 (S. 33). Reces 1537 art. 7 (S. 176). Stemann: Retshistorie 656. Matzen: Rh., Strafferet 97.

² Hans Lund i Det danske Folks Historie IV 145 (her staar mindre rigtigt »paagribes«).

gaaet, vil lige saa bestemt i næsten alle Tilfælde Fredkøb finde Sted og et Fredebrev fra Kongens Side blive givet. Dette er den staaende Praxis, bevist ved mange Hundreder af Optegnelser om Drabssager og fældede Domme, saavel som af talrige Breve i »Kancelliets Brevbøger«.

Om Øvrighedens Hjælp hed det (1537): »da skulle vore Fogeder og Embedsmænd »lade rette over hans Hals, ihvor de ham derefter kunne overkomme, og alt hans Hovedlod, Halvdelen til os og anden Halvdelen til den dødes næste Arvinger«. Denne drabelige Regel faar to Aar senere en mere spagfærdig Form om, at »naar Eftermaalsmanden kommer og klager det for vor Lensmand«, skal denne rette sig efter at straffe derover, forudsat at Manddraberen hører ind under Kronen, men det ventes, at Adelen paa lignende Maade vil straffe dens Tjenere. Endnu skal erindres om, at de omhandlede Lovkilder kun angaa Borgere og Bønder, ikke Adelstanden.

Disse Bestemmelser¹ og tilsvarende i de følgende Love vise klart, hvor begrænset den Hjælp var, som den Private kunde vente fra Øvrighedens Side. En Fogeds Stilling var uanselig, og han var altfor lidt støttet ved ydre Midler; det maatte være Lensmanden, som greb ind, men han turde ikke optræde udenfor sit begrænsede Omraade, og indenfor hans Len kunde der ligge Birker og Herregaarde, ved hvis Grænser al hans Magt hørte op. Vi ser derfor stadig Private, der paatalte et Drab, erhverve sig et Kongebrev, der tillod dem at henvende sig ogsaa til andre Lensmænd, og disse anmodes om at staa dem bi ved deres Eftersøgning, men altid forudsættes det, at den private selv henvender sig til Øvrigheden, og overalt vil der møde ham en Hindring i den filtrede administrative Udstykning, foruden i de mange Hensyn, som Folkets Fordeling i Stænder gav Anledning til.

Overalt er det den forlangte Betingelse for, at et Fredebrev kan gives, at Frænderne først er stillede tilfreds. Kongen kunde fra sin Side nægte, at Drabet paa denne Maade lod

¹ 1537 art. 7, S. 176; 1539 art. 1, S. 191.

sig sone, og han kunde lade Øvrigheden rette over Manddraberen, fordi hans tidligere Liv eller ogsaa Gerningen selv gjorde en Benaadning utilraadelig eller uretfærdig.

Det er saaledes ganske urigtigt, naar det om denne Tidsalder siges, »at det især henimod Aarhundredets Slutning blev almindeligt, at Dødsstraffen gennemførtes«. Det strider jo ogsaa mod Regeringens stadige Klager over at man underhaanden sluttede Forlig uden at Sagen kom for Domstolene. Det beror ligeledes paa en Misforstaaelse, naar det i Tilknytning til den forannævnte Udtalelse¹ videre hedder: »Mens der tidligere ved Fredløshedsdomme var tilstaaet den domfældte en Rømningsfrist, var der efter Reformationen givet Tilladelse til Fængsling paa Mistanke, naar den sigtede ikke stillede Borgen for sig, og i saa Fald faldt Rømningsfristen bort.« Det vil af den her foreliggende Afhandling ses, i hvor talrige Tilfælde en fredløs uagtet den faldne Dom ubekymret undlod at rømme. Det var en fra Middelalderen bevaret Regel, at man ikke turde fængsle nogen, medmindre han var grebet paa færsk Gerning eller han var fældet paa Tinge. I Christian III.s Haandfæstning bliver denne Regel udtalt alene om de Adelige². Dette vil dog kun sige, at der i »Grundloven« ikke fandtes nogen almindelig Bestemmelse derom, derimod paa ingen Maade, at det var overladt Øvrigheden vilkaarligt at tage Bestemmelse om en Borger eller Bonde kunde fængsles eller ikke. Lensmand og Foged var ikke bundne af, at de to nævnte formelle Forhold var tilstede, men disse Mænds Ansvar for at have anholdt en uskyldig vedblev at være det samme, og at fængsle en Mand uden fornøden Grund var fremdeles en saare betænkelig Sag, der gav et stort Ansvar, saaledes som det fremgaar af mange fældede Domme. I disse Retssager bliver vedblivende den gamle Sætning og Lovkilderne fra ældre Tid paaberaabt³. Desuden udtaler Reces 1558 art. 45

¹ Det danske Folks Historie IV 146.

² Haandfæstning 1536 art. 12, Geh. Arch. Aarsb. II 85 (nogen Riddermands Mand).

³ Rosenvinge: Domme II 130 (1541), Secher: Rigsraadets Domme II 67 (1596), jfr. I 254.

udtrykkelig, at et Herskab ikke kan lade nogen Bonde fængsle uden i Sager, der angaa Liv, Lemmer eller Ære eller naar han truer nogen med Fejde, Brand eller lign., og selv i disse Tilfælde ikke naar han stiller Borgen¹. En Rømningsfrist for den fredløse vedbliver da ogsaa stadig at være gældende².

Tyveri var lige siden Oldtiden betragtet som en af de styggeste Forbrydelser, og Tyvens Straf var, naar det stjaalnes Værdi oversteg en halv Mark, Galgen. Denne Bestemmelse var uforandret gældende, og den gentages i nye Love, men dog brød en mildere Betragtning sig Vej, støttet af økonomiske Hensyn.

En i Nederlandene paa denne Tid udstedt Forordning udtaler: Fængsel er for Undersøgelse, ikke for Straf. Ja, saadan havde Opfattelsen været i alle Lande og saadan var den i Danmark. Der var altfor kostbart at bygge Fængsler og holde dem i brugbar Stand, men endnu dyrere at underholde Fanger og Vogtere af dem. I Danmark findes for Øjeblikket halvandet Tusinde Straffefanger, foruden de foreløbig anholdte eller fængslede, der vel naa op til det dobbelte Tal. I den senere Halvdel af det 16. Aarh. har der vel i det danske Rige været en Snes Fanger for Livstid (især Statsfanger) og af andre fængslede vel et Hundrede eller to. Paa Lensmændenes Gaarde kunde der være Varetægtsfængsler for anholdte, først i den senere Del af Middelalderen var man i Købstæderne begyndt at bygge Fængsler af lidt større Omfang. I Herrederne maatte man ofte tinge den anholdte ind hos en Privatmand til Bevogtning, hvilket imidlertid indeholdt en stor Risiko for denne, da han, hvis Fangen undslap, efter Lovens Bestemmelser ifaldt den samme Straf, som denne vilde være bleven dømt til³. Man faar et Indtryk af, hvor vanskeligt det var at holde Fanger, ved at læse Christian IV.s Brev til Horsens om, at det vilde være besværligt for Byen at holde to Mænd, der var fængslede for Mened, i Fangenskab i

¹ Rosenvinge: Love IV 275.

² Reces 1547 art. 12 S. 221, Rosenvinge: Domme III 113.

³ Jydske Lov II 63: »bötæ allæ brötæ, thær han görthæ» og dertil 40 Mark til Kongen, 40 Mark til Bonden. Udgaven af Loven fra 1590 har: »böde alle de Böders, hvad der kunde se ud som et begrænset Ansvar.

saa langsommelig Tid, indtil en Herredag blev berammet, hvorfor han forlanger dem sendte til Københavns Slot (1597)¹,

Om man end i Middelalderen kendte den Straf at arbejde som Fange i Jern, er det først paa Frederik II.s Tid, at den fik en stærkere Anvendelse, og det skyldes Regeringsraadet under Christian IV.s Umyndighed og fremfor alt Kongen selv, at man forlangte vagabonderende Dagdrivere og andre Løsgængere, ligesom ogsaa Forbrydere sendte til København for her at arbejde i Jern paa Holmen eller paa Galejerne, eller ogsaa for at deltage i Bygningen af Skanser, Fæstninger og Slotte². Fremfor alt skyldes det denne Konge, at Tvangsarbejde blev den mest anvendte Straf og Bremerholm et almindeligt Straffested³.

Der udgik 25. Marts 1601 et Missive til samtlige Lensmænd om, at Kongen har erfaret, at de af Kronens Tjenere, som ere blevne forfulgte for grovt eller ringe Tyveri, ofte blive strax dømte fra Livet og rettede; derfor forordner han, at saadanne Misdædere, naar Tyveriet er begaaet mod andre Kronens Tjenere, skulle sendes tillige med Dommen til Københavns Slot, hvor de for deres Misgerninger og Forseelser skulle tvinges til at gøre grovt og tungt Arbejde enten for deres Livstid eller som deres Forseelse kan være til. Han slutter med at udtale, at Lensmændene ikke maa befatte sig med Misdædere, som tilhøre Adelen eller som denne og dens Tjenere lader forfølge⁴, Kongen vil aabenbart ikke gribe ind i Adelen Rettigheder og tilegne sig en Arbeidskraft, hvortil Adelen havde større Ret.

Senere greb Kongen djærvere ind med samme Maal for Øje. I Forordng. 14. Mai 1636 art. 2 udtaler han sin Dadel over, at der paa flere Steder er fældet strænge Straffe for ringe Tyveri — man véd jo dog, at i Kong Valdemars Tid havde en

¹ Brevbøger 4. Juni 1597, 165. Herredagen blev først holdt i Juni 1598.

² Jfr. Hist. Tidsskrift 10. R. I 11.

³ Fr. Stuckenberg: Christian IV.s Tugt- og Børnehus, i Nord. Tidskr. f. Fængselvæsen. VIII (1885) 67 ff. Stuckenberg: I Bremerholms Jern, i Hist. T. 6. R. III 666 ff.

⁴ Secher: Forordninger III 139.

halv Mark mangefold højere Værdi; derfor forordner han, at man ikke maa straffe paa Livet for et første Gang begaaet Tyveri eller for ringe Tyveri. I alle de Tilfælde, da Dommen lød paa Livsstraf eller til Fængsel og Jern, skulde de dømte sendes til Bremerholm, dog skulde den bestjaalne paa sædvanlig Maade have Igæld, Tvigæld og hvad Loven ellers tildeler ham. Ved Adelens Friheder — siger Kongen — vil han ikke røre, men efter den i Tidernes Forløb foregaaede Forandring af Værdier vilde det være ubilligt, at et Menneskes Liv agtedes saa ringe, og han vil derfor ikke tilstede, at der paa Adelens Grund straffedes paa Livet for ringe Tyveri. Hvis de Adelige selv ikke kunde holde de dømte til Strafarbejde, vilde de kunne sende dem til Bremerholm¹.

Af hvad der foran er paavist vil det fremgaa, at der var sket store Skridt i Retning af, hvad man i Nutiden vilde betegne som Humanitet, baade i Lovgivningen og i den praktiske Anvendelse af Straffemidlerne. Og hvad der var sket ved de nævnte to Forbrydelser kan vist iagttages i det Hele ved Udøvelse af Straffemyndigheden. Som det mørke Punkt i Øvrighedens Holdning og i Straffedommene maa for vor Tids Opfattelse Hexeprocesserne staa; ved dem var en misforstaaet Psychologi gaaet Haand i Haand med en vrang religiøs Nidkærhed. Det var ogsaa Tanken om at værne Religionen, som førte til at opfatte — foruden Mord — som de egentlige Dødssynder Gudsbespottelse, Trolddom og Hor, det vil sige Krænkelser af den hellige Institution Ægteskabet. Om dem skal der altid uforstyrret holdes Rettergang, om dem kan der ikke tinges, og en Ansøgning om Benaadning erklæres for at være forgæves².

Der var dog en enkelt Krænkelser af Religionen, hvorom den

¹ Secher: Forordninger IV 664.

² Retsfølning skal have sin Gænge om »saadan Gerning, som Gud den allerhøjeste ej vil have ustraffet, som Guds Ords Bespottelse, Hor, Mord eller Trolddom med underløber«. Aabent Brev 23. Mai 1636 art. 5 S. 670, Kilde til Store Reces 1643 2-1-6. — Jfr. Holm- og Arsenal-Artikler 8. Mai 1625 I art. 7: Trolddom, Gudsbespottelse, Hor, Mord eller slige utvivlagtige Livssager (S. 232). Brevb. 11. Okt. 1621 S. 186: man skal tage Dom i Sagen (om Hor) og rette sig efter Dommen.

Tids Love efter Nutidens Opfattelse maa forekomme besynderlig milde, nemlig Mened. Efter det i Christian II.s Love givne Exempel indførte Reces 1537 art. 5 som Straf derfor Tabet af to Fingre, men to Aar efter formildedes Budet saaledes, at den, der for første Gang begik Mened eller aflagde falsk Vidnesbyrd, straffedes paa Gods og Penge efter yderste Formue; skete det for anden Gang ifaldt han samme Straf, men forvistes tillige af Landet¹; af den for tredje Gang skyldige afhuggedes to Fingre². Sammenholdt med vor Tids Love maa Bestemmelsen om Bødestraf forekomme mild³. Men her maa det erindres, hvor ødsel man paa hin Tid var med Anvendelsen af Eder, som udgjorde en Hovedbestanddel af Rettergangen, snart aflagte af Parterne, snart af de dømmende, endvidere, hvor lidt man da forstod at skelne mellem, hvad man havde erfaret umiddelbart gennem sine Sanser og hvad man var naaet til gennem Slutninger. Man mærker i Lovene Forsøg paa at finde den rette Bestemmelse af, hvad der var et falsk Udsagn, og tilsidst fastslog Recesen 1558 art. 16, at falske Vidnesbyrd skulde straffes med Tab af to Fingre og desuden Tab af Boslod, men at Bestemmelsen ikke gælder Eder af Sandemænd, Ejere, Nævninger,

¹ H. Matzen gengiver Udtrykket ved »forvistes af Riget« (Rh., Strafferet S. 156). Her maa dog sikkert »Land« tages i sin gamle og da endnu stadig anvendte Betydning af Provins, hvad der bekræftes ved at Forbrydelsen tænkes begaaet endnu en tredje Gang, hvilket ikke vilde passe paa en af Riget forvist. Den følgende Artikel 3 har en tilsvarende Straf for anden Gang begaaet Hor (»forvises af Landet«), men nye Straffe for den for tredje Gang begaaede Forseelse.

² Christian II.s Landslov art. 68, for Købstæderne art. 24. Reces 1537 art. 5, 1539 art. 2, 1547 art. 8, 1551 art. 13, 1558 art. 16, Rosenvinge: Love IV 56, 90, 174, 191, 218, 243, 261.

³ I Straffeloven af 1866 er Straffen for Mened Straffearbejde fra 2 indtil 10 Aar. Om denne Bestemmelse, ligesom om den foreslaaede ny, udtaler Straffelovskommissionen af 1917, at den ikke »hviler paa den Betragtning, at der ved Mened foreligger en Krænkelser af den Ærefrygt, der skyldes Gud, men paa det Synspunkt, at der foreligger en Krænkelser af den Pligt til at tale Sandhed, som Retsordenen af Samfundshensyn i visse Tilfælde maa kræve overholdt med Strafansvar«. I det 16.—17. Aarh. var sikkert en anden Opfattelse raadende.

Oldinge, de rammes af mindre Bøder. Stadig maa Regeringen indskærpe, at man stiller Spørgsmaalene til de sværgende rigtigt¹.

Iøvrigt maa Regeringen have næret Tvivl om man i Praxis rigtigt efterkom Budet om Tabet af de to Fingre. Christian IV forlangte, at der hvert Aar indsendtes Fortegnelser over dem, der for falsk Ed var bleven fældet paa deres Fingre. Kongen stræbte desuden efter at faa den farlige Benægtelsesed afskaffet; den maatte ikke aflægges af nogen, førend Dommeren havde tilfundet ham at væрге sig ved Ed².

Det vilde være urigtigt at antage, at Lovenes hyppige Anvendelse af Dødsstraf i ringeste Maade svarede til denne Strafs Virksomhed i det praktiske Liv. For alle Forseelser, der bragte Staten eller Samfundslivet i Fare, vidste man kun at sætte Død som Straf, selv om Faren var fjern. Tabet af Hals var en staaende Straf for Forsømmelse af militære Pligter (Undladelse af Vagthold, Søvn paa Post, Forglemmelse af Felt-raab) ligesaa for Falskmønteri, for Forhugning af Skove paa Læsø (»besynderlig i saa drabelig en Sag, der et Lands Velfærd hænger paa, som det gør med Skoven paa Læsø«³). Der kunde ligeledes trues med de strængeste Straffe i saadanne Forhold, hvor der var Vanskelighed ved at udpege den skyldige eller at paase Overholdelsen af administrative Bud (Vildttyveri, Toldsvig, falsk Vægt og Maal). Der vil i Anmærkningen nedenfor findes et rigt Maal af Exempier paa, hvorledes de strænge,

¹ Frdg. 31. Marts 1635 art. 5 S. 633.

² Brevb. 16. Dec. 1629 S. 837. Jfr. Frdg. 1635.

³ Diplomat. Vibergense 241 (1544).

⁴ Vildttyveri. Reces 1558 art. 67 (S. 284) tillader at føre den paa fersk Gerning grebne Vildttyv til Tinge og her udstinge hans Ojne. Det er mig ikke bekendt, at denne Straf nogensinde er bleven anvendt. Brevb. 7. Mai 1587 S. 727: en Hind af Kongens Fredevildt er bedet, den skyldige skal forsværge Riget. 9. Dec. 1628 S. 584 f.: en paagrebet Krybskytte skal arbejde i Jern paa Bremerholm indtil videre. — Tyveri. 20. Juli 1625 S. 472: en Tyv er dømt til Galgen; han maa arbejde et Aars Tid i Jern paa Holmen og dermed være fri. 10. Okt. 1625 S. 515: en fra Livet dømt Tyv sendes til Frederiksborg for indtil videre at arbejde i Jern. 29. Okt.

idømte Straffe af Regeringen bleve omsatte til lempelige Ydelser eller endog helt eftergivne.

I saadanne Retssager, hvor den begaaede Forbrydelse foruden Dødsstraf eller Landflygtighed medførte Tab af Formue eller Boslod, var det jævnlig Tilfældet, eller rettere sagt, det var en staaende Praxis, at Kongen lod den straffedes uskyldige, fattige Enke eller eftersiddende Hustru beholde disse Ejendele¹. Anderledes vilde Regeringen jo heller ikke handle, eftersom den idelig betoner som Kongens Pligt at tage sig af Enker og faderløse.

Til skaansom Fremfærd maatte Regeringen ogsaa føres ved dens stadige Behov for Tjenere og Fæstere, for Militære og fagkyndige Næringsdrivende. Den kunde jo stille gunstige Betingelser for Benaadning. En Bartskeer i Næstved kom for Skade at ihjelslaa en Mand og blev svoren fredløs derfor; Kongen benaader ham, men han maa ikke forlade Landet, og han skal være villig til at tjene Kongen, hvis denne behøver ham².

1625 S. 528: en Hestetyv er dømt til Galgen, han løslades, men skal forsværge Landet. — Militære Forseelser. 28. Aug. 1617 S. 245: en Soldat har forsømt sin Vagt, han forskaanes paa Livet, skal i 3 Aar arbejde som Fange paa Baahus. — Oprør. 10. April 1582 S. 470: i Præstø er 7 Mænd dømte fra Livet for Oprør mod Sognepræsten, de straffes paa Gods efter yderste Formue, 15. Mai 1584 S. 312: i Falkenberg 8 Mænd dømte fra Halsen for Oprør, de maa aftinge med Bøder efter yderste Formue. 10. Okt. 1585 S. 399: et oprørsk Parti af Bønder i Blekings Øster Herred faar Livsstraffen eftergivet, men skal tinge med Lensmanden. 2. Sept. 1622 S. 420: to som modvillige fra Livet dømte Fanger maa afsone Sagen efter deres yderste Formue.

¹ Den fredloses Hustru eller Enken efter en henrettet beholder det forbrudte Gods: 1545, Danske Mag. 4. R. I 103; 1552, Brevb. S. 159, 1556 S. 43, 1559 S. 337, 1570 S. 577, 1575 S. 569, 1584 S. 193 f., 1626 S. 617.

1572, Moderen er brændt, Sønnen maa beholde det forbrudte Gods, S. 99. 1589, en Kvinde er henrettet, Børnene maa beholde Boslodden, S. 298. 1621, en Enke er gjort fredløs for Mandens Gæld, saa at hun ikke tør være nogensteds, hun bør være fri for Tiltale, S. 223. 1567, en Enke er for Hærværk gjort fredløs, Kronens Krav eftergives, S. 223. 1574, en fredløs er bleven slaaet ihjel, Kongen eftergiver hans Fader, hvad Sønnen var skyldig, S. 378.

² Brevb. 1562 S. 98.

En Skipper har ved Skibbrud sat en Ladning over styr og er dømt til at erstatte Skaden, hvad der ikke var ham muligt, eller ogsaa at miste Halsen; han benaades imod at tjene Kongen for Livstid som Baadsmand eller andet inden Skibsborde¹. Fire Bøsseskytter i Roeskilde have med dragne Værger overfaldet Borgere i deres Huse og ere blevne dømte fra Halsen; de to Hovedmænd henrettes, de to andre benaades mod at forpligtige sig til at blive her i Landet og tjene Kongen for Livstid².

Hvad der i den foran givne Undersøgelse er paavist turde godtgøre, hvor forsigtig man maa være i at drage Slutninger fra de for enkelte Tidsrum af Fortiden anførte talløse Manddrab; det gælder om at omsætte det forefundne baade i Nutids Sprogbrug og bedømme det ved Sammenligning med vor Tids Retsopfattelse, dersom man vil naa til en ret Forstaaelse af Tidens moralske Tilstande. Endvidere turde det være godtgjort, hvor varsom man bør være ved at slutte af Loves Paabud, idet de ofte komme til at afvige stærkt fra den af Regeringen og dens Embedsmænd øvede Praxis. Den Kongen i en stadig stigende Grad tildelte Ret til at øve den øverste Myndighed i Straffesager og til at benaade har utvivlsomt været et af de mange Forhold, der banede Vej for en Indførelse af Enevoldsmagten.

VI. De ved Enevældens Indførelse og ved Danske Lov indtraadte Forandringer.

Der var sat Grænser for Anvendelsen af Fredløshed som Straf, og især som Tvangsmiddel; den skulde hovedsagelig ramme egentlige Forbrydere. Samtidig var en dermed nær beslægtet Straf bleven hyppigere anvendt: Forvisning eller Udvisning. For at lære Folkets og Tidsalderens Psykologi at kende har det Interesse noget nøjere at betragte, af hvilke Grunde og til hvilket Øjemed en saadan Straf anvendtes.

I de ældre Tidens Samfund var Hævnfølelsen altid lurende,

¹ Brevb. 1564 S. 416.

² Brevb. 1574 S. 408.

og den havde en Dybde, som vor Tid kun med Vanskelighed forstaaer. I Tilfælde af Manddrab havde Regeringen, som vi har set, paabudt, at Udsoningen med den dræbtes Slægt kun skulde paahvile Gerningsmanden, og at omvendt kun den, der paatalte Drabet, fik Boden udbetalt. Regeringen stræbte i sin Forretningsgang omhyggelig efter at bane Vej for et Forlig og paa lagde derfor Drabsmanden end ikke at komme Slægtninge af den dræbte for Øje, inden den endelige Afgørelse var faldet¹. Ofte afsluttedes Sagen med et af den paatalende eller fra begge Parters Side udstedt Orfejdebrev.

Der var i det Hele ingen Tiltro til, at en lidt Uret kunde blive glemt. En Student ved Universitetet var, da han var 12 Aar gammel, som Discipel i Aarhus Skole kommet til at saare en Kammerat med sin Kniv; inden Saaret var lægt blev denne angrebet af en da grasserende Blodgang og døde. Studenten, der havde gode Vidnesbyrd, vilde sikre sin fremtidige Bane, og ved Universitetets Kendelse blev det tilladt ham at søge Kald, »dog ikke i Aarhus Stift for at undgaa Skandale og holde over kristelig Disiplin i Kirken«².

Der var desuden stærk Formodning om, at Mindet om en forargelig Gerning, selv hvor der ikke fandtes nogen, der kunde fremtræde som skadelidende, stadig vilde bringe ny Forargelse. En døvstum Kvinde, der var mistænkt for at staa i Forhold til sin Stiffader, hvad der dog ikke kunde føres Bevis for, blev forvist til en anden Egn³. En Gejstlig, der betjente Prædikestolen i Aarhus, havde haft Omgang med sin trolovede faa Uger før

¹ Aabent Brev 6. Juli 1590 (Brevb. S. 400): Kongen giver fra sin Side frit Leide til næste Herredag til Peder Sandberg, der er Manddraber, efter at den paatalende ogsaa har tilstaaet ham Lejde; dog skal han i den Tid forholde sig »leidlig«, holde sig borte fra Omgang med den dræbtes Slægt og ikke i nogen Maade forgribe sig mod nogen. — Kongens Leidebrev for Eiler Kraufse, imod at han ikke forgriber sig mod nogen. Et Brev af Peder Brahe med Leide for Eiler Kraufse, dog skal han undgaa de Brahers Nærværelse og ikke komme i noget Hus eller Selskab, hvor de ere (Brevb. 1591 S. 640 Anm.).

² Kirkeh. Samlinger 2. R. I 11 f. (1563).

³ Brevb. 27. April 1625 S. 388.

Bryllupet; det forbydes ham paa Grund af den Forargelse, det vilde give, at betjene Menigheden i Aarhus, men han kan søge andetsteds hen¹. En Mand, der for rum Tid siden var for sin Forseelse af Kapitlet dømt fra sin Hustru, maa gifte sig paa andre Steder, hvor hans Lejlighed kan begive sig². En Kapellan i Viborg er for Lejermaal dømt fra sit Kald; han kan dog søge Præstekald andensteds, men ikke i Viborg Stift³. Et Slagsmaal i Roeskilde havde et Drab til Følge, 4 Skolepersoner havde deltaget deri og bleve svorne til Fred og Bod, det bevilges, at de maa søge Embeder i Kirke og Skole, men ikke indenfor Sjællands Stift⁴.

Saaledes var der sørget for, at Borgerne kunde leve uden Forargelse, Regeringen havde ved Udvisning fra By, fra Landskab og fra Riget stræbt efter at danne et mod gode moralske og statsborgerlige Formaal arbejdende Samfund. Man mærker ved flere af disse Afgørelser dog tillige en paa bibelsk Grundlag hvilende Frygt for, at Gud vil hævne sig paa Egnen eller Menigheden, paa Stiftet eller Landsdelen, hvis ikke Befolkningen udrenser sig for de syndige eller forbryderske Elementer, der har vist sig. En Frygt af denne Art ligger bagved de alvorlige Krav om at der intet forargeligt eller bespotteligt foregaar inden Skibsborde, hvor der til Ex. kunde være sat Dødsstraf for den, der nævnede Djævelens Navn, naar Skibet var under Sejl, eller stræng Straf for den, der bandede. Men især mærkes det i Regeringens Udtalelser, naar den vender sig mod usædelige Tilstande, der er kommet den for Orde, eller naar den bekæmper Forseelser og Forbrydelser, der synes at gaa i Svang⁵.

¹ Brevb. 30. Mai 1606 S. 435.

² Brevb. 21. Sept. 1625 S. 508.

³ Brevb. 16. Sept. 1627 S. 185. Jfr. C. T. Engelstoft i *Nyt theol. Tidsskrift* X 339 f.

⁴ Brevb. 28. Marts 1629 S. 675.

⁵ Aab. Brev 6. April 1582 til København om Løsagtighed: saa ubluelig bedrives . . . at Gud almægtigste til guddommelig Vrede og Straf maa opvækkes over Eders By og over vore ganske Lande og Riger. (Secher: *Forordninger* II 256 f.), Matzen: Rh., *Strafferet* 37.

Baade ved Udjagningen af fredløse og ved Udvisninger fra Landet kan man undre sig over, hvor lidt der toges Hensyn til Nabofolk eller andre Nationer, som jo derved udsattes for at modtage Personer, der vare farlige for Landefreden eller Samfundslivet. Den almindelige Opfattelse var imidlertid, at ethvert Folk kun havde at sørge for sit eget Tarv.

Efterhaanden var Tvangs- og Straffemidlerne voxet i Antal og kunde afløse de i Næringslivet altfor stærkt indgribende Bestemmelser om Mandhelgs Tab og Fredløshed. Især havde den lettere Adgang til Execution i Gods og Anvendelsen af Fængsler — ogsaa Gælds fængsel — virket, fremfor alt dog det i videste Grad anvendte Tvangsarbejde. Ogsaa nye korporlige Straffe var komne i Brug eller benyttedes i stærkere Omfang (Kagstrykning, Gabestok og meget andet).

Vi har skildret den Begrænsning i Anvendelsen af Dødsstraf, som var begyndt; den blev fortsat under de enevældige Konger. Der havde fra gammel Tid af ingen Betænkelighed været ved at lade Underdomstolene fælde Dødsdomme, dog var det i Købstæderne befalet, at i saadanne Sager Borgermester og Raad skulde »sidde Dom med Byfogeden«¹. Efter at Hexeprocesserne var begyndte, blev det paabudt, at Domme i disse Sager skulde stadfæstes af Landstinget². En vis Ængstelse hos de underordnede Ting kan dog mærkes, og den førte til »uendelige« Domme, hvis Ubestemthed gjorde Appel nødvendig. Regeringen maatte gribe ind herimod og ligeledes paaminde om, at det var Øvrighedens Pligt at idømme den i Lovene foreskrevne Straf og at lade den udføre. Imidlertid havde Regeringen selv ved at følge den skaansommere Vej og ved at inddrage mange Tilfælde under sin egen Afgørelse fremmet den forsigtigere Holdning. Regeringen indrømmer da ogsaa, at »dersom nogen af vore Lensmænd eller Officerer formedelst Samvittigheden eller anden mærkelig og vigtige Aarsager kunde have Betænkende strax at lade ske Execution«, skal de have Ret

¹ Reces 1551 art. 5 (Rosenvinge IV 239).

² Reces 1576 art. 8 (Secher II 33).

til at anmode om en Resolution af Kongen¹. En Befaling om, at Domme, der lød paa Tabet af Liv, ønskedes indsendte til Kongen til Stadfæstelse, havde under Frederik III ført til en altfor almindelig Raadførsel med Regeringen, hvorfor Kongen 1667 bestemte, at dette var uforment, naar der forelaa forsætligt Drab eller anden saadan aabenbar halsløs Gerning. Derimod skulde alle Domme, hvorved nogen for Tyveri var dømt til Galge og Gren, indsendes til Kongen, for at han efter Sagens Beskaffenhed kunde tage nærmere Bestemmelse².

Ved Christian V.s Danske Lov skete der intet Brud med den foran skildrede Udvikling, men dens Lovregler lade os se, i hvilken Grad Mandhelgs Tab og Fredløshed nu staar som Rester fra en gammel Tid og ere bestemte til langsomt at dø bort. Ordet Mandhelg forekommer ikke i Loven, men den Begrænsning af en Mands Handleevne, der kunde naas gennem Fordeling, vedblev at bestaa. Den fordelte kunde dog nu optræde paa Tinge som sagsøgt (1-9-1), og han kunde møde i Rettergang som Sagsøger, hvis Modparten tillod det (1-9-5); han var beskyttet mod enhver personlig Overlast og kunde bevæge sig frit i Omgangslivet³. Efter at Danske Lov var givet, synes dog Fordeling at være bleven meget lidt anvendt i Praxis⁴. Fredløshed blev ikke afskaffet ved Danske Lov. Fredløse omtales i flere af dens Bestemmelser, men derved kunde jo forstaaes de efter den ældre Lovgivning til Fredløshed dømte. Loven omtaler imidlertid ogsaa »at miste sin Fred« som gældende Straf. Naar D. L. 6-6-2 lader de i Manddrab medskyldige »miste deres Fred«, blev dette i alt Fald i Praxis tolket som, at de dømtes til Fæstning eller Tugthus⁵. Straffen for selve Manddraberen lød paa Livet eller, hvis han ikke grebes, at han »døm

¹ Frdg. 19. Juni 1613 art. 2, Reces 31. Marts 1615 art. 39 (Secher III 410, 448).

² Brev til Lensmændene 28. Juni 1667, Sjæll. Tegn. XXXVIII S. 154.

³ Secher: Vitterlighed 84 f.

⁴ Secher l. c. 85: efter at der var givet let Adgang til at faa Execution uden foregaaende Fordeling, er det vist et stort Spørgsmaal, om Fordeling overhovedet har været i Anvendelse i Praxis efter Danske Lov.

⁵ Hesselbergs Juridiske Collegium, ved Dons, S. 297 § 318.

tes fredløs«, og i begge Tilfælde forbrødes hans Hovedlod, Halvdelen til den dræbtes Arvinger, Halvdelen til Kongen (6-6-1). Enhver forvist eller fredløs, som senere blev grebet i Landet, forbrød sit Liv (1-24-16).

Som subsidiær Straf indtraadte Fredløshed, naar nogen var dømt til fuld eller halv Mandebod eller til 60 Lod Sølv Bøder og ikke betalte disse inden 6 Uger; »da bør han at miste sin Fred, indtil han retter for sig« (1-24-13). Fredløshed kunde ogsaa indtræde naar 3 Marks Bøder ikke betaltes, men da kun hvis Dom var gaaet »for Ran eller anden uærlig Sag« og han var bleven Mindremand (1-24-15).

Den, som var dømt til at betale Mandebod eller de højere Bøder, var »ugild til at staa i nogen Ret og betjene den Bestilling, han haver«, indtil han betalte, og det samme var Tilfældet, naar nogen var dømt til ringere Bøder i ærlig Sag eller til noget at betale eller gøre og ikke rettede for sig, tillige skulde han bøde 3 Lod Sølv; naar han i disse sidste Sager ikke rettede for sig inden 6 Uger, kunde Vederparten lade ham gribe og fængsle, indtil han rettede for sig (1-24-13,14). Men yderligere kunde saaledes Tvangen i dette Tilfælde ikke gaa.

Det har sikkert ofte været en vanskelig Sag for Domstole og Øvrighed at omsætte Danske Lovs Tab af Fred til den nyere Tids Straffemidler¹.

¹ I Aaret 1798 blev Porcellænshandler Brabrandt for forskellige oprørske Handlinger af Højesteret dømt til at have Ære og Gods forbrudt og til »at miste sin Fred«. Kancelliet var i Tvivl om, hvordan den sidste Bestemmelse skulde udføres, og forespurgte sig hos Højesteret, idet det bragte i Forslag, at Fangen paa offentlig Bekostning af Politiet fortes udenfor Riget, efter at der først var for den intet ejende Mand anskaffet nye Klæder for 50 Rdlr. og endvidere paa Grænsestedet udbetaltes ham andre 50 Rdlr. Dette billigede Højesteret. Collegialtidende 1798 S. 776 f. jfr. S. 750.